

T.C.
SIİRT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE’DE EKONOMİK KRİZLERİN ETKİLERİ VE EKONOMİK
İSTİKRARI SAĞLAMADA MALİYE POLİTİKASININ DÖNEMSEL
ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Remzi TURHAN

Danışman : Prof. Dr. Emine UZUNALI

SIİRT-2024

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Prof.Dr.Emine UZUNALİ danışmanlığında, **Remzi TURHAN** tarafından hazırlanan bu çalışma 19/04/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Maliye** Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Tez Danışmanı)	:Prof. Dr. Emine UZUNALİ	
Jüri.Üyesi	: Doç. Saniye Şehnaz ALTUNAKAR MERCAN	
Jüri.Üyesi	: Dr. Öğretim Üyesi Adem AÇAR	

Yukardaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

.../.../2024

Prof. Dr. Şahap BULAK

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	VI
TABLolar DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. EKONOMİK KRİZLERİN TANIMLARI VE ÖZELLİKLERİ.....	3
1.1. KRİZ KAVRAMI.....	3
1.2. EKONOMİK KRİZ KAVRAMI VE TANIMI	3
1.3. EKONOMİK KRİZLERİN ÖZELLİKLERİ.....	5
1.4. EKONOMİK KRİZLERİN SINIFLANDIRILMASI.....	6
1.4.1. Ekonomik Krizlerin Piyasalara Göre Sınıflandırılması	6
1.4.1.1. Reel Sektör Krizleri.....	7
1.4.1.2. Finansal Sektör Krizler.....	8
1.4.2. Ekonomik Krizlerin Düzeylerine Göre Sınıflandırılması	9
1.4.2.1. Uluslararası Düzeyde Oluşan Krizler /Küresel Krizler	9
1.4.2.2. Ulusal Krizler	10
1.4.2.3. Bölgesel Krizler.....	10
İKİNCİ BÖLÜM.....	12
2. 1929 SONRASI DÜNYADA YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER	12
2.1. 1929 EKONOMİK BUHRANI	12
2.1.1. 1929 Ekonomik Buhranının Önemi	14
2.1.2. 1929 Ekonomik Buhranının Türkiye'ye Etkisi	15
2.2. 1973 PETROL KRİZİ.....	18
2.2.1. 1973 Petrol Krizinin Önemi	19
2.2.2. 1973 Petrol Krizinin Türkiye'ye Etkisi.....	20

2.3. 1997 GÜNEYDOĞU ASYA KRİZİ	21
2.3.1. 1997 Güneydoğu Asya Krizinin Önemi ve Çıkış Nedeni	22
2.3.2. 1997 Güneydoğu Asya Krizinin Türkiye'ye Etkisi	23
2.4. RUSYA KRİZİ	24
2.5. 2008 SUBPRİME MORTGAGE KRİZİ	25
2.5.1. 2008 Subprime Mortgage Krizinin Çıkış Nedeni	25
2.5.2. 2008 Subprime Mortgage Krizinin Türkiye'ye Etkisi	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	33
3. 1980 SONRASI TÜRKİYEYİ ETKİLEYEN EKONOMİK KRİZLER VE MALİ ETKİLERİ.....	33
3.1. 1980 BANKER KRİZİ VE MALİ ETKİLERİ.....	33
3.1.1. Banker Krizinde Alınan Kararlar	35
3.1.2. Banker Krizinin Mali Etkileri	36
3.2. 1990 KÖRFEZ KRİZİ	37
3.2.1. Körfez Krizinde Alınan Önlemler.....	38
3.2.2. Körfez Krizinin Mali Etkiler	38
3.3. 1994 EKONOMİK KRİZİ	39
3.3.1. 1994 Ekonomik Krizinin Mali Etkileri	40
3.3.2. 1994 Ekonomik Krizinde Alınan Önlemler	41
3.4. KASIM 2000 VE ŞUBAT 2001 EKONOMİK KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ MALİ ETKİLERİ	44
3.5. 2008 KÜRESEL KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ MALİ ETKİLERİ	50
3.6. 2018 DÖVİZ BORÇ KRİZİ	52
3.7. 2020 COVID-19 PANDEMİSİ VE TÜRKİYE.....	53
3.8. TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZLERDE EKONOMİK İSTİKRARI SAĞLAMAK İÇİN YÜRÜTÜLEN KAMU POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI.....	56
SONUÇ	59
KAYNAKÇA	64

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****TÜRKİYE’DE EKONOMİK KRİZLERİN ETKİLERİ VE
EKONOMİK İSTİKRARI SAĞLAMADA MALİYE
POLİTİKASININ DÖNEMSEL ANALİZİ****Remzi TURHAN****2024 /Sayfa:81**

Bu çalışmada öncelikle kriz ve kriz olgusu üzerinde araştırma yapılarak, 1929 Ekonomi Buhranından başlayarak dünyada ve Türkiye’de meydana gelen krizler ve bu krizlerin Türkiye ekonomisi üzerindeki mali etkileri araştırılmaktadır.

Çalışmada kriz kavramı, ekonomik kriz kavramı ve kriz olgusu üzerinde literatür araştırması yapılarak krizin özellikleri, müdahale edilmesinde izlenecek yöntemler ile 1929 Ekonomi Buhranından başlayarak dünyada meydana gelen ekonomik krizler ve bu krizlerin Mali etkileri, etki alanları, yarattığı sonuçlar ve bu krizler karşısında alınan tedbirler ortaya konulmuştur.

Ayrıca 1980 Banker krizinden 2020 yılında Tüm dünyada etkili olan COVID – 19 pandemisine kadar meydana gelen krizlerin Türkiye Ekonomisi üzerindeki mali etkileri araştırılarak, krizlere karşı alınan tedbirler incelenecek ve bu krizlerden sonra ülke ekonomisinin genel durumu incelenmiştir.

Çalışmadan elde edilen çıkarımlar çerçevesinde, Türkiye’de ekonomik kriz durumlarında, özel sektör ekonomisinin girişimcilik arzını artıracak ve dış yatırımları ülkeye çekecek ekonomi ve maliye politikalarının etkin olacağı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Finansal Kriz, Krizin Çözümü, Bankacılık Krizi, Döviz Düşmesi, Devalüasyon, Likidite, Spekülatif, Kamu Maliyesi.

ABSTRACT**MSc THESIS****EFFECTS OF ECONOMIC CRISIS IN TURKEY AND PERIODICAL
ANALYSIS OF FISCAL POLICY IN ENSURING ECONOMIC
STABILITY****Remzi TURHAN****2024/81 Pages**

In this study, first of all, by researching the crisis and the phenomenon of crisis, the crises that occurred in the world and in Turkey, starting from the 1929 Economic Depression, and the financial effects of these crises on the Turkish economy are investigated.

In the study, a literature research was conducted on the concept of crisis, the concept of economic crisis and the phenomenon of crisis, and the characteristics of the crisis, the methods to be followed in intervention, the economic crises that occurred in the world starting from the 1929 Economic Depression and the financial effects of these crises, their areas of impact, the results they created and the measures taken against these crises were revealed. .

In addition, the financial effects of the crises on the Turkish Economy, from the Banker crisis of 1980 to the COVID-19 pandemic, which was effective all over the world in 2020, were investigated, the measures taken against the crises were examined, and the general situation of the country's economy after these crises was examined.

Within the framework of the inferences obtained from the study, it has been concluded that in cases of economic crisis in Turkey, economic and fiscal policies that will increase the entrepreneurship supply of the private sector economy and attract foreign investments to the country will be effective.

Key Words: Crisis, Financial Crisis, Solution to the Crisis, Banking Crisis, Foreign Exchange Decline, Devaluation, Liquidity, Speculative, Public Finance.

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
OPEC	:	Petrol İhraç Eden Ülkeler
TCMB	:	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
GSYH	:	Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
KİT	:	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
TL	:	Türk Lirası
BYKP	:	Beş Yıllık Kalkınma Planı
GSMH	:	Gayrisafi Milli Hâsıla
TEFE	:	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TÜFE	:	Tüketici Fiyat Endeksi
GDP	:	Gayrisafi Milli Hâsıla
AB	:	Avrupa Birliği

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. 2000 ile 2021 Yılları Arası ABD’de Ev Fiyatları.....	26
Şekil 2. Büyüme Oranı.....	30
Şekil 3. İşsizlik Oranı	31
Şekil 4. Enflasyon Oranı	32
Şekil 5. Türkiye’de GSYH Büyüme Oranları (%).....	51
Şekil 6. Türkiye’de İşsizlik Oranları (%)	52
Şekil 7. Türkiye’de İstihdam Göstergeleri.....	55

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. ABD’de Büyük Buhran Sonrasında GSMH (Milyar Dolar).....	15
Tablo 2. Dış Ticaret Değerlerinin Yıllara Göre Dağılımı (Bin TL).....	17
Tablo 3. 1973 -1974 Petrol Fiyatları	19
Tablo 4. 1996 – 1998 Dönemleri Arasında Rusya’nın Ekonomik Verileri	24
Tablo 5. İşsizlik Oranları (%).....	27
Tablo 6. Temel Makroekonomik Göstergeler (1980-1985)	36
Tablo 7: Türkiye’de 2000 ile 2007 Dönemleri Arasında Gerçekleşen Bütçe Verileri	45
Tablo 8. Türkiye’de Ekonomik Krizlerde Ekonomik İstikrarı Sağlamak İçin Yürütülen Kamu Politikalarının Karşılaştırılması.....	56

ÖNSÖZ

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğum bu çalışmanın konusu Türkiye’de Ekonomik Krizlerin Etkileri ve Ekonomik İstikrarı Sağlamada Maliye Politikasının Dönemsel Analizi. Çalışmada yardımlarını esirgemeyen değerli Prof. Dr. Emine UZANALI ile araştırmalarımnda yardımcı olan Cengiz KURTAK, Mustafa SAKIK ve İlhami BARAN’a katkılarından dolayı şükranlarını sunar bu tez çalışmasının yararlı olmasını dilerim.

Remzi TURHAN**Siirt-2024**

GİRİŞ

Kriz kavramı genel olarak; aniden meydana gelen, negatif etki oluşturan durumları ifade eden bir terimdir. Ekonomik anlamda meydana gelen krizler, ekonomik büyümeyi, ekonomik gelişmeyi ve ekonomik yapıyı etkilediği gibi bireylerin yaşamını da etkilemektedir. Ekonomik krizler bireylerin yaşamını yalnızca maddi düzeyde değil sağlıklı yaşam hakkı boyutu ile sosyal ve siyasal olarak da fazlasıyla etkilemektedir. İnsanlarda aniden meydana gelen krizlerle benzerlik göstermektedir. Bir insanın sinir krizi veya kalp krizi geçirmesi buna örnek gösterilebilir. Önceden belirti vermeyen bu krizler, insanın yaşam kalitesi, stres, alkol gibi nedenlerin etkili olabileceği bilinmektedir. Ekonomide meydana gelen krizler ise, ekonomi politikaların istikrarlı olmaması, güven ortamının zedelenmesi, dış etmenler gibi ekonomi üzerinde etkili olan yapılarda oluşan negatif durumlar kriz olgusunu tetikler. Kimi zaman geldiğini gösteren izler olsa bile bazı krizlerin oluşması kaçınılmaz.

Krizlerin olumsuz etki ve sonuçları ülkelerin ekonomi yapıları üzerinde etki etmektedir. Dolayısıyla her büyük bir ekonomik kriz sonrasında ekonomik ve sosyal yapıda köklü dönüşümlerin gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Krizler farklı çeşitleri olmasına karşın ağırlıklı olarak finans sektörü ile reel ekonomi arasında çift yönlü etkileşimden kaynaklanmaktadır. Kriz ülkelerin sermaye ve likidite birikimleri azalmasına ve ülkelerin borç stoklarının artmasına neden olmaktadır. Bu durum bu ülkelerde pek çok olumsuz sosyolojik olguları beraberinde getirebilir.

Bu çalışmada dünyada yaşanan ekonomik krizler ele alınmış ve 1980 sonrası Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler ile bunların mali etkileri incelenmiştir.

Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar geçen yaklaşık 100 yıllık süreçte ekonomimiz birçok krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerin bazıları dış etkenlerden kaynaklı iken bazıları ise içyapıda meydana gelen olaylardan kaynaklanmıştır. 1929 ekonomik krizi sonrasında ülkemizde sırasıyla 1946 Krizi, 1958 Krizi, 1974 – 1980 Petrol Krizleri, 1982 Bankerler Krizi, 1990 Körfez Krizi

1994 Krizi, 2001 Krizi, 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve 2018 Döviz ve Borç Krizi yaşanmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze kadar ekonomik krizler ele alınmış ve 1980 sonrası Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler ve bu krizlerin mali etkileri analiz edilmiştir. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kriz ve ekonomik kriz kavramlarına, kriz çeşitlerine ve krizlerin özelliklerine değinilmiştir. İkinci bölümde ise son yüzyılda dünyada meydana gelen krizler birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanarak ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son olan bölümünde ise 1980 yılı sonrasında ülkemizde ortaya çıkan krizlerin etkileri araştırılmış ve ekonomik istikrarı sağlamada maliye politikası açısından dönemsel analizi yapılmıştır. Birincil ve ikincil kaynaklar ile resmi veriler analiz edilerek elde edilen bulgular ve geliştirilen veriler sonuç ve öneriler kısmında yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EKONOMİK KRİZLERİN TANIMLARI VE ÖZELLİKLERİ

1.1. KRİZ KAVRAMI

Türk Dil Kurumu'nun ülke ve ülkeler arası, toplumların veya kuruluşların yaşamında görülen zorlu dönemler, buhran veya bunalım olarak adlandırdığı kriz kavramı, konu çeşitliliği dolayısıyla birçok tanıma dâhil olmuştur (Demirtaş, 2000, s. 63). Kriz, Rutin gelişmeler ve sorunların dışında, beklenmedik bir zamanda ortaya çıkmakta ve öngörülemeyen bu gelişmeler olarak tanımlanmaktadır (Şen & Aktan, 2001, s. 83) .

Kriz kelimesi Türkçeye “aniden ortaya çıkan ve kötü gidişat yönünde gelişen ‘bunalı’, ‘buhran’ ve ‘büyük sıkıntı’ gibi kelimelerin yerine de kullanılmaktadır. Sözcüğün ana kökeni ‘karar vermek’ anlamı içeren kriz kelimesi, hem geçmişe hem de geleceğe dair alınan kararların sorgulanmasının gerekli olduğu anlamını içermektedir (Şen & Aktan, 2001, s. 1225).

Kriz kavramı Yunanca ve Latince köklerden oluşmaktadır. Bu kavram karar verme anlamına kullanılmış fakat zamanla tehlike ve istikrarsızlık anlamını ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır (Hepaktan & Çınar, 2011, s. 15).

1.2. EKONOMİK KRİZ KAVRAMI VE TANIMI

Ekonomik kriz; aniden ortaya çıkan olumsuz gidişat, büyük ekonomik sıkıntı, ekonomik bunalım ve ekonomik buhran gibi sözcüklerle de eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Işık & Duman, 2012, s. 76). Tanımlamalarda ekonomik krizin buhran ve bunalım gibi kavramlar eş anlamlı kullanıldığı ifade edilmekle birlikte aralarındaki fark açıklanmaktadır. Bunalım genellikle daha küçük problemler için kullanılırken, buhran ise daha büyük ve geniş kapsamlı bir ekonomik kriz durumunu ifade etmektedir. Buradan hareketle küresel finansal sistemde ortaya çıkan büyük ekonomik krizlere karşılık Türkçe literatürde kriz veya buhran kelimeleri kullanılabilir (Eren & Saraçoğlu, 2017, s. 89-90) . Bu anlamda, ani bir durumda, birden oluşan hastalık belirtisi veya var olan bir

hastalığın ileri seviyelere ulaşması kriz olarak tanımlanabilmektedir (Arslan & Bayar, 2020, s. 87-104). Başka bir tanımlamada ise krizler hizmet, mal, üretim faktörü ya da döviz piyasalarında yaşanan bir anda ve beklenmedik bir biçimde ortaya çıkarak kabul edilemez sınırlarda gerçekleşen ve ülke ekonomisine büyük problemler oluşturan şiddetli dalgalanmalar şeklinde açıklanmıştır. Herhangi bir mal ve hizmet piyasasında ortaya çıkan şokun diğer mal ve hizmet piyasalarına yayılması olarak açıklanabilen krizlerin bulaşması ise bir ülkeden başka bir ülkeye sıçraması olarak tanımlanabilir (Öçal F. , 2011, s. 204-225).

Kriz kavramı, iktisatçılar tarafından çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Zira her krizin ortaya çıkış sebebi ve kapsamı çeşitlilik göstermektedir (Ural, 2003, s. 11-28). Karar vermek açısından bakıldığında kriz, geçmişe ve geleceğe ilişkin kararların sorgulanmasının gerekli olduğu anlamını taşımaktadır (Işık & Duman, 2012, s. 76). Bunun sebebi, aslında krizlerin pandemi gibi sağlık krizleri dışında aniden oluşan durumlar olmamasıdır (Pira & Sohodol, 2015, s. 45). Krizin bir diğer tanımına bakıldığında ani bir sosyal, ekonomik ya da psikolojik değişim durumunda, ilişkilerin ciddi olarak sarsılması sırasında karşılaşılan problemin çözümünde, hali hazırdaki çözüm yöntemlerinin yetersiz olması nedeniyle meydana gelen durumları ifade etmektedir (Turgan, 2013, s. 220-230). Başka bir ifadeyle kriz, iyi ya da kötü seyrinde giden bir konjonktürde, mutlak suretle karar verilmesi gereken kritik bir zaman dilimi olarak ifade edilmektedir. Krizler ekonomide anormal olan durumları ifade etmektedir ve neoliberal politikaların hakim olduğu bir ekonomide piyasanın durma noktasına gelmesi, kilitlenmesi ve hassas hale gelmesi sonucunda büyük dalgalanmalar yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple kriz, kapitalist ekonominin hakim olduğu bir sistem içerisinde belli bir ana verilen isimdir (Erpölu & Albeni, 2002, s. 97). Krizler, sistemin kendini yeniden üretmekte zorlandığı dönemler olarak da ifade edilebilir (Sarıtış, 2011, s. 4). Ekonomik krizlerin kaynağı yalnızca ekonomi kaynaklı olmayabilir.

Ekonomik krizin nedeni; ağırlıklı olarak reel ve finansal sektörlerde ortaya çıkan talep daralması veya arz fazlalığı biçiminde ortaya çıksa da doğal afetler de krizin sebepleri arasındadır. Bunların yanı sıra politik istikrarsızlık, yeni gelişmelere teknolojik bakımdan adapte olamama gibi çeşitli faktörler de

ekonomik krizlere neden olabilmektedir (Şen & Aktan, 2001, s. 1225-1230). Ekonomik krizlerin gerçekleşmesinde siyasal tercihler, karar ve kararsızlıkların da katkısı yadsınamaz (Apak, 2009, s. 6-16).

Diğer bir açıdan politik istikrarsızlık ile de ilişkilendirilen ekonomik kriz, herhangi bir hizmet, mal, üretim faktörü veya döviz piyasalarındaki fiyat ya da miktarlarda gerçekleşen sınır ötesi dalgalanmalar şeklinde tanımlanabilir (Berberoğlu, 2009, s. 31-52). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere bir ülkede ekonomik performans beklenen düzeyde olsa dahi; politik ve sosyal bir sorunun, ülkeyi ekonomik istikrarsızlığa sürükleyebileceği söylenmektedir. Bu doğrultuda örnek verilecek olursa, Türkiye’de yaşanan Şubat 2001 Ekonomik Krizi incelendiğinde, devlet üst kademesindeki kişiler arasındaki gerginliğin, ekonomik süreci negatif yönlü etkilediği söylenebilmektedir (Berberoğlu, 2009, s. 45). Yine bir başka tanımda; herhangi bir ülkedeki ekonomik krizler, beklenmedik şekilde yanlış veya yetersiz yönetsel tercihlerde, belirli bir dönemde meydana gelen makroekonomik krizler olarak görülmektedir (Apak, 2009, s. 6-16).

Ekonomik krizlerin çok yönlü olabileceğini belirten başka bir tanımda ise krizlerin, konjonktür dalgalanmalar neticesinde ekonomide yaşanan durgunluk olarak ifade edilebileceği gibi tamamen sona eren üretim faaliyetlerinin kurumsal çevrede meydana getirdiği derin küresel sonuçlar olarak da tanımlanabildiği görülmektedir (Narjoko & Hill, 2007, s. 356).

Ekonomik kriz, herhangi bir faktörün ekonomi üzerinde oluşturduğu olumsuz dalgalanmalar neticesinde ekonomi sisteminde aksamaların oluşması olarak tanımlanabilir.

1.3. EKONOMİK KRİZLERİN ÖZELLİKLERİ

Krizlerin oluşmasında bazen bir etkenin bazen de birden çok etkenin neden olduğu söylenebilir. Krizler ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre birçok faktörce ayrışabilmektedir. Bir yerde kriz olarak kabul edilen bir olgu başka bir yerde kriz olarak kabul edilmeyebilir. Bu durum ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, iç mekanizmaları bağlı olarak değişebilmektedir. Ancak hemen hemen tüm krizlerin meydana gelişinde olağan olmayan etkenlerin neden olduğu söylenebilir (Tağraf & Arslan, 2003, s. 149-160).

Domino etkisi yaratan krizler hem kişiler hem de ülkeler üzerinde negatif etki oluşturabilmektedir. Farklı zaman ve mekânda ortaya çıkan krizlerin bazı özellikleri bulunmaktadır:

- Belirsiz bir biçimde ortaya çıkan krizler ani ve beklenmedik şeklinde gelişme gösterirler.
- Olağan dışı yapı ve özelliktedirler.
- Olağan dışı olmaları ve aniden gelişme göstermeleri nedeniyle hızlı cevap verilmesini gerektirir.
- Organizasyonlar açısından bakıldığında krizin hem yeni fırsatlar yaratması hem de tehdit ve tehlike oluşturulması açısından iki yönlü bir özelliğe sahip olduğu görülmekte ve bu açıdan bakıldığında kriz kavramının sadece ‘negatif’ bir özellikte olmadığı görülmektedir.
- Krizlerin süresine bakıldığında uzun süreli olabileceği gibi kısa süreli de olabilirler. Krizin kısa süreli veya uzun süreli olması alınacak tedbirlerin zamanında alınması ve uygulanmasına bağlı olarak değişmektedir.
- Krizlerin bir başka özelliği ise etkileme alanı geniş olmasıdır. Bir sektörde meydana gelen kriz başka bir sektörü de etkisi altına alabilmektedir (Şen & Aktan, 2001, s. 1225-1230).

1.4. EKONOMİK KRİZLERİN SINIFLANDIRILMASI

Ekonomik krizler literatürde bir takım sınıflandırmalar ile açıklanmaktadır. Bu bölümde de ekonomik krizlerin çeşitlerine değinilmiştir.

1.4.1. Ekonomik Krizlerin Piyasalara Göre Sınıflandırılması

Ekonomik krizler, piyasalara göre ikiye ayrılmaktadır (Balı & Büyükalvar, 2011, s. 40) :

1.4.1.1 Reel Sektör Krizleri

- İşgücü Krizleri
- Finansal Krizler

1.4.1.2 Finansal Sektör Krizleri

- Para Krizleri,

- Bankacılık Krizleri,
- Dış Borç Krizleri
- Finansal Sistemik Krizler

Ekonomik krizler, piyasalara göre yukarıda belirtilen şekilde tasnif edilmiştir.

1.4.1.1. Reel Sektör Krizleri

Reel sektör, ekonomik faaliyetler içerisinde yer alan hizmet sektörü, tarım sektörü ve tüketici sektörü olarak üretici ve tüketici konumundaki tüm ekonomi mekanizmasını ifade etmektedir (Kibritçioğlu, 2002, s. 174). Fiyatlar genel seviyedeki genel artış enflasyon şeklinde tanımlanmaktadır. Piyasada meydana gelen toplam arzın toplam talebi karşılamaması talep enflasyonunu oluştururken, piyasada artan maliyetler nedeniyle fiyatlar genel seviyede meydana gelen artış maliyet enflasyonunu oluşturmaktadır (Akdiş, 2004, s. 37-38).

Mal ve hizmet piyasasındaki bozulmalar reel sektördeki krizleri tetiklemektedir. Reel sektör krizleri, mal piyasasındaki enflasyonu ve durgunluğu tetikleyen krizlerdir. Fiyat seviyesi ve ekonomik aktivitedeki daralma ve genişleme “ekonomik konjonktür” olarak ifade edilmektedir. Bu bakımdan, literatürdeki ekonomik konjonktürün farklı dönemlerde meydana gelen “enflasyon, durgunluk, stagflasyon ve deflasyon,” benzer gelişmeleri kriz olarak ele almak yanlış kabul görmektedir. Enflasyonun etkisi altına aldığı mal piyasalarında yaşanmış olan krizlerde ülkedeki fiyatlar genel düzeyde artarsa, bireylerin mala olan talepleri de azalmaktadır. Kısaca, bireyler almak istedikleri ürüne daha fazla ücret ödeyerek sahip olabilmektedir. Dolayısıyla sabit gelirli kişilerin satın alma gücü de azalmaktadır. Ayrıca ülkede enflasyon ile paralel işsizlik ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin olması da mevcut krizi derinleştirmektedir (Hazlitt, 1978, s. 28) .

Durgunluğun etkilediği ürün ve hizmet piyasasındaki krizlerde ülkelerin ekonomik faaliyetlerini belli bir süre azaltabilmektedir. Ülke içinde faaliyetlerin azalması, hammadde fiyatlarında artışa, üretim hacminde de küçülmeye sebep

olurken, Gayri Safi Milli Hâsılayı da olumsuz şekilde etkilemekte ve işsizlik oranı da artırmaktadır (Hazlitt, 1978, s. 29).

Reel sektör de gerçekleşen krizler aynı zamanda işgücü piyasasında oluşan krizlerdir. Ülkelerin sosyal devlet anlayışı prensiplerinden bir diğeri bireylere ihtiyaçlarını kolay temin edilebilecekleri ve rahat çalışma koşulları sağlayan istihdama yönelik politikalar hazırlamaktır. Çünkü ekonomilerde enflasyon, durgunluk gibi istenmeyen durumlar oluştuğunda bireyler işsizlik ile karşı karşıya gelmektedir. Ülkelerin daralan ekonomilerinde yatırım olanakları azalmakla birlikte maliyet fiyata bağlı olarak yükselmekte ve üretim hacmi daralmaktadır. Ülkeler bu duruma karşı üretimdeki kayıpları telafi etme yollarını aramaktadırlar. Reel sektör krizi baş gösterdiğinde enflasyonda yükselmeler gerçekleşebilmekte, döviz kurunda artışlar olabilmekte, istihdam da olumsuz yönde etkilenebilmekte, ülkelerin rekabet edebilme gücü azalmakta ve ekonomik aktiviteler daralabilmektedir (Hazlitt, 1978, s. 29).

1.4.1.2. Finansal Sektör Krizler

Bu krizlerin meydana çıkmasındaki sebep nakit sorunu, ülkenin borcunun artması, Merkez Bankasının piyasaların üstündeki gücünün düşmesi ve piyasalara nakit girişi sorununu çözmemesi gibi sebepler kriz emareleri şeklinde görülebilir (Turgut, 2007, s. 36).

Bu krizler, ülkelerin parasal ve bankacılık krizlerini de içine alan ekonomi piyasalarında oluşan tahribat sonucu meydana gelen krizlerdir. Bir diğere ifade ile bu krizler, “finansal sistemde ortaya çıkan ve sistemin, ödemeler, kredi tahsisi ve varlık değerlemesi gibi önemli işlevleri kesintiye uğratan bir şok” şeklinde tanımlanmıştır.

Bu krizler üç safhada oluşmaktadır (Correa & Sabriza, 2014, s. 17):

1. safha, ekonomide finansal tablolar kötüye gitmesi.
2. safha, ülke içi ekonomide nakit krizinin yaşanması.
3. safhada ise krizin ekonomide finansal tabloları geri dönülemez derecede etkilemesi.

Bu krizler bütün iş yerlerini iflasın eşiğine getirme özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Finansal sistematik krizler ülkelerde bulunan iktidarların politikası sonu da açığa çıkabilmektedir. Bu krizler ülkelerde uygulanan finansal politikaların kolektif bir şekilde hareket edilmemesinden kaynaklanabilmektedir. Ülkelerde meydana gelen büyük çaptaki ekonomik problemler de bu tarz krizlerin meydana gelmesini tetiklemekte ve tüm ülkelerin finansal durumlarını etkilemektedir (Correa & Sabriza, 2014, s. 17). Bir ülkenin ekonomisinde meydana gelen finansal krizler başka ülkelerin kuruluş ve işletmelerini krize itebilir. Örnek olarak Asya Kıtasında meydana gelen kriz Tayland ve Kore gibi ülkelerde olan firmaları da etkisi altına almış ve kısa bir zaman diliminde ekonomilerini krize sürüklemiştir (Aslan, 2020, s. 11) .

1.4.2. Ekonomik Krizlerin Düzeylerine Göre Sınıflandırılması

Ekonomik krizler düzeylerine göre üç başlık altında toplanmaktadır:

- Uluslararası krizler/küresel krizler,
- Ulusal krizler,
- Bölgesel krizlerdir.

Yukarıda sözü edilen krizler aşağıdaki başlıklarda detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

1.4.2.1. Uluslararası Düzeyde Oluşan Krizler /Küresel Krizler

Son zamanlarda küresel kriz kavramı ve uluslararası kriz kavramı birbirinin yerine kullanılmaktadır. Günümüzde küreselleşmenin giderek artması ile birlikte ekonomik krizlerinde de bir ülkeden diğer ülkeye sıçraması kısa bir sürede gerçekleşmektedir. Küresel krizlerin ülkeler arasında geçişlilik göstermesinin altında yatan nedenlerden birisi de bu ülkeler arasında siyasi ilişkilerin çok olmasıdır. Çünkü küresel piyasada ülkelerin dış finansal politikaları daha çok siyasi yakınlaşmasının bulunduğu ülkeler ile gerçekleşmektedir. Bunun yanında küresel krizler, ekonomisi gelişme gösteren ülkelerin dış ticaretlerini ve ekonomik dengelerini kötü etkilemektedir. Bu sebeple, ekonomisi gelişme gösteren ülkelerde mali yapı ve büyük çaptaki finansal politikalar için gereken

düzenlemelerin yapılması çok önemlidir. Yoksa gelişmekte olan ve ekonomisi dışı açık olan ülkeler, küresel krizlerden dolayı değil direk olarak etkilenmektedir (Frankel & Rapett, 2009, s. 690) .

1.4.2.2. Ulusal Krizler

Ekonominin kötüleşmesinin sonucu ortaya çıkan kriz, ülke ile bu ülkeye yakın ekonomik ticari ilişkileri olan ülkeleri de etkilemesi durumuna ulusal kriz denir. Ulusal krizler, ülkelerin hatalı uyguladıkları ekonomik politikalar, siyasi istikrarsızlıklar ve sürdürülmesi mümkün olmayan borç politikalarından kaynaklanabilmektedir. Ekonomik olarak güçlü olmayan hassas ekonomileri olan ülkelerde küçük bir ekonomik dalgalanma ve bozulma dahi yapısal ekonomik olumsuzluklardan kaynaklanmasıyla bu tür ülkelerde kriz ortaya çıkarmaktadır. Ancak finansal yapı ve ekonomik olarak güçlü olan gelişmiş ülkeler makro ve mikro ekonomik göstergeleri daha güçlü olduğundan, bu tür krizlerin ekonomik şoklarını daha az hissedebilmektedir. 1998 - 2001 yılları arasında ülkemizde meydana gelen krizler ulusal düzeyde olan krizlerdir. Bu krizler yakın olan ülkeleri etkilemesine rağmen diğer ülkelere yayılmamıştır.

1.4.2.3. Bölgesel Krizler

Bölgesel krizler, ülke sınırları içinden çıkıp yakın olan toprak parçalarına yayılmakta olan krizlere denilmektedir. Ülkeler ticari ve ekonomik olarak birbirlerine olan bağımlılıktan dolayı bölgesel krizler her ülke de her an mümkün görülebilmektedir. 1997 yılında Tayland'da ortaya çıkan kriz yakın bölge ülkelerine de hızla yayılmıştır. Tayland'daki kriz sonucunda komşu ülkelerin ekonomileri olumsuz etkilenmiştir. Bununla beraber 1997 yılındaki Tayland krizi, zamanla Asya bölgesindeki ülkelerin tamamını etkilemiştir. Bölgesel krizlere örnek verecek olursak 2009 senesinde Yunanistan'ın kamu maliyesinin bozulmasıyla ortaya çıkan borç batağı krizi bölgesel krizlere örnektir. Bu kriz Yunanistan'la sınırlı kalmamış, ilerleyen zamanlarda bölge ülkeleri olan İspanya, Portekiz, İtalya ve İrlanda'ya da yayılmıştır. Bu bölgelerdeki ülkelerin ticaret yoğunluğu ve dış etkenler aracılığı ile kriz kısa zamanda bölgede yer alan diğer

lkelere de hızlıca yayılmıştır. Yunanistan’da meydana gelen bu kriz coğrafi bölge olarak yakın olduğı halde Türkiye aynı şekilde etkilenmemiş ve tam olarak da bölgesel boyutlu bir krize dönüşmemiştir. Fakat daha önceki senelerde yaşanmış olan Irak savaşı ve yine onun devamı niteliğindeki Kuzey Irak’ta meydana gelen ekonomik kriz, ülkenin sınır komşuları ve coğrafi yakınlığı bulunan ülkeleri de etkilediğı gibi Türkiye’de de etkili olmuş böylece bölgesel krizin oluşmasına neden olmuştur. Dönemin iktidarlar partileri tarafından alınan önlemler sonucunda Irak bölgesel krizi ile birlikte oluşan olumsuz etkiler düşürlmek istenmiştir (Frankel & Rapett, 2009, s. 700).

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1929 SONRASI DÜNYADA YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER

2.1. 1929 EKONOMİK BUHRANI

Amerika Birleşik Devletleri 1920’li yıllarda “ *kükreyen yirmiler* ” olarak anılan servet ve bolluk içerisinde bir dönem yaşamaktaydı. Bu dönemde çoğu kişi ekonomideki refah düzeyinin değişim göstermeden devam edebileceğine inanmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından daha yüksek bir konuma erişen ABD, ülkeler arasındaki en büyük alacaklı konumuna gelmiş kükreyen yirmiler döneminde otomobil ve endüstriyel alanda yaşanan gelişmelerin ardından hisse senetlerinde meydana gelen spekülasyonlar ekonomideki hareketliliğin artmasına sebep olmuştu (Buluş & Kabaklı, 2010, s. 4). Avrupa’daki gelişmiş olan ülkelerin üretim olanakları Birinci Dünya Savaşı sebebiyle düşerken deniz aşırı ülkelerde gerçekleşen üretimler artmıştır. Avrupa’nın aksine büyük buhrandan önce 1920’li yıllar, ABD ekonomisi adına en yaratıcı dönemlerden biri olmuştur (Buluş & Kabaklı, 2010, s. 2-3).

Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki dönemlerde ülkelerin büyük bir bölümü altın standardı olarak bilinen bir sisteme sahipti ve kâğıt para altına endeksli bir şekilde basılmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından yoğun bir şekilde paraya ihtiyaç duyan Avrupalı devletler altın standardını bırakıp karşılıksız bir şekilde para basmaya başlamıştır (Eğilmez, 2008 Kavşağında Türkiye, 2008, s. 57). Karşılıksız olarak para basılması enflasyona sebep olmuştur ve bu da yatırımcıların ellerindeki paraları hala altın karşılığı para basmaya devam eden ABD’deki bankalara göndermelerine neden olmuştur. Bu dönemde dünyadaki altın birikiminin neredeyse 1/4 ABD’nin eline geçmiştir ve ABD’nin biriktirdiği bu büyük servet güçlü bir ekonomik sıçramaya yol açmıştır (Eğilmez, 2008, s. 57).

Buhranın ortaya çıkmasından az bir zaman önce Irving Fisher şu meşhur açıklamayı yapmıştır: “*Hisse fiyatları sürekli yüksek seviyede duracakmış gibi*

gözüken bir seviyeye ulaşmıştır” (Teach, 2007, s. 78) . New York Borsasının hisse fiyatları olumlu beklenti ve yüksek seviyede seyreden fiyatlardan elde edilen ekonomik kazanımlar 9 Ekim 1929 “*Kara Salı* ” günü çöküşe uğramıştır (Balı & Büyüksalvarc, 2011, s. 64).

Irving Fisher’ın ortaya koyduğu 1933 tarihli teoriye göre 1929 ekonomik buhranında olan şey bir borç deflasyonudur. Alışılmadık derecede karlı yatırımlar yapmak üretken olmayan borçlara sebep olduğu için bir borç balonu ortaya çıkarmıştır. Fisher bu durumu şöyle açıklamıştır “*kötü bir soğuk nasıl zatürreye yol açıyorsa aşırı borçluluk da deflasyona yol açar*” (Fisher, 1933, s. 337-350).

Romer’e göre ABD’de gerçekleşen buhranın en temel sebebi toplam talepte veya harcamalarda meydana gelen azalmalardır. Bu da üreticilerin stoklarında yüksek seviyelerde artış olmasına, dolaylı olarak üretimlerini azaltmalarına yol açmaktadır. ABD’nin harcamalarında meydana gelen daralmalar bunalım süresince değişiklik göstermiş buda toplam talepte keskin azalmaların yaşanmasına sebep olmuştur (Romer, 2003, s. 105). Kindleberger’e göre buhranın gerçek nedenlerinden biri Birinci Dünya Savaşı süresi boyunca Avrupa’nın dışarısında üretimin büyümesidir. Buna ilaveten savaşlarda alınan borçlar ve tazminatların sebep olduğu finansal sıkıntılar da sayılabilmektedir (Kindleberger, 2008,s.9).

Galbraith ise ABD ekonomisinin bazı temel hastalıkları olduğunu ileri sürmüş krizin sebebi olarak bunları göstermiştir. Gelir dağılımında meydana gelen bozulmalar, holdinglerin sanayi yapısında egemen olması ve bazı ekonomi politikalarının anlamsızlığı bunların başlıcalarıdır (Roiser, 1991, s. 5-52).

Krizin etkisi ile Amerika Birleşik Devletlerinde sanayi sektöründeki üretimin düşmesi ile birlikte işsizlik oranında artışlar olmuştur. Üretim faaliyetleri bu krizdeki durgunluktan bir hayli etkileyerek tüketimdeki durgunluk New York Borsasındaki olumsuz etkileri baş göstermiştir. Hisse senetlerindeki satış yoğunluğu ürün fiyatlarını aşırı derecede düşürerek Wall Street’in çökmesine ve 1929 yılındaki buhranın başlama nedeni olmuştur. 1932’li yıllarda sanayi sektöründeki üretim önceki yıllara kıyasla yarı yarıya düşerek, milli gelirin % 273

oranında gerilemesine neden olmuştur. Buhran başlamadan önce işsiz sayısı 1,5 milyon iken bu sayı 12 milyon kişiye ulaştığı gözlenmiştir. 1929 - 1932 yıllarındaki endüstriyel üretimde, İngiltere’de %10, Fransa ’da %30, Almanya’da %40, ABD’de ise %50 civarında düşüşler gerçekleşmiştir (Ezer, 2005, s. 158-162).

1929 Buhranı sonrasında, milletlerarası ticarete büyük ölçüde gerileme gerçekleşmiştir. 1929 yılında, milletlerarası mübadelenin aylık tutarı 5.350 milyon dolar iken, bu tutar Ocak 1930’da 4.850 milyon dolar, Ocak 1931’de 3.260 milyon dolar, Ocak 1932’de 2.135 milyon dolar, Ocak 1935’de 1.785 milyona dolar seviyelerine gerilemiştir. 1933 yılında Amerika Birleşik Devletleri’ndeki işsiz kişi sayısı 14 milyon seviyelerine ulaştığı gözlenmiştir. 1929 Ekonomik Buhran’ının dünyaya yayılmasıyla birlikte sanayileşen ülkelerin tamamında 30 milyon civarında kişi işsiz kaldığı görülmüştür. Yalnızca İngiltere ve ABD’de kalmayıp hızlıca diğer dünya ülkelerini de etkileyen kriz, iktisadi politikaların yeniden gözden geçirilmesine ve bir dizi yeni iktisadi önlemlerin alınmasına sebebiyet vermiştir (Ezer, 2005, s. 158-162).

Sonuç olarak 1929’da başlayan ve 1939’a kadar devam eden dünya çapında bir ekonomik gerileme yaşanmıştır. Bu bunalım sanayileşmiş batı toplumlarının geçirdiği en uzun ve en şiddetli depresyondur. ABD’de meydana gelmesine rağmen dünya çapında neredeyse her ülkede üretimde önemli azalmalar, yoğun işsizlik ve deflasyona sebep olmuştur. Buhranın dip noktası ile zirvesi arasında ABD’de gerçekleşen endüstriyel üretim %47 oranında gerileme göstermiştir. Buhrandan etkilenme oranları ülkelere göre çeşitlilik göstermiştir. Borsada meydana gelen çöküş AB’nin toplam talebinde önemli bir düşüş yaratmıştır. Tüketicilerin dayanıklı tüketim mallarına olan talepleri ve işletme yatırımları büyük bir düşüş yaşamıştır (Romer, 2003, s. 105).

2.1.1. 1929 Ekonomik Buhranının Önemi

Bu dönemin en önemli özelliği ekonominin neredeyse her alanda toplu çöküş meydana gelmesidir. 1929 yılının yaz ayından itibaren mali piyasa ve kurumlar, işgücü piyasaları ve uluslararası sektördeki para ve mal piyasalarının

filili olarak işleyişi durma noktasına gelmiştir. ABD hükümeti böyle bir duruma müdahalede bulunma konusunda çaresiz kalmıştır (Cecchetti, 1997, s. 63).

Tablo 1. ABD’de Büyük Buhran Sonrasında GSMH (Milyar Dolar)

Yıl	GSMH (cari fiyatlarla) (milyar USD)	Yıl	GSMH (cari fiyatlarla) (milyar USD)
<u>1928</u>	<u>98,7</u>	<u>1935</u>	<u>76,5</u>
<u>1929</u>	<u>104,6</u>	<u>1936</u>	<u>83,1</u>
<u>1930</u>	<u>91,2</u>	<u>1937</u>	<u>91,2</u>
<u>1931</u>	<u>78,5</u>	<u>1938</u>	<u>85,4</u>
<u>1932</u>	<u>58,6</u>	<u>1939</u>	<u>91,2</u>
<u>1933</u>	<u>56,1</u>	<u>1940</u>	<u>100,5</u>
<u>1934</u>	<u>65,1</u>	<u>1941</u>	<u>124,7</u>

Kaynak: Eğilmez, M. (2013). Küresel Finans Krizi. İstanbul: Remzi Kitap Evi.s.59

Tablo-1 incelendiğinde, 1929 Ekonomi Buhranının ABD’nin GSMH’nin ciddi şekilde etkilediği ve buna bağlı olarak GSMH’nin düşüş gösterdiği görülmektedir. 1929 yılında 104.6 olan GSMH’nin 1933 yılında 56,1 milyar dolara düşerek dip nokta yaptığı görülmektedir. 1933 yılından sonra artmaya başlayan GSMH ancak 1941 yılına kadar eski rakamlara ulaşabilmiştir. Bu da şunu gösteriyor ki yaşanan bu kriz uzun süren bir dönemden sonra ekonomide düzelme yaşanmıştır. Sonuç olarak, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ABD gibi kapitalizmin merkezinde olan bir ülkede bile büyük bir yara açmış ve sistemde yeni adımlar atılmasına ve bazı tavizlerin verilmesine yol açmıştır (Eğilmez, 2013, s. 59).

2.1.2. 1929 Ekonomik Buhranının Türkiye’ye Etkisi

Türkiye’deki iktisadî faaliyetler I. Dünya Savaşı’na kadar genelde Avrupa sermayesi eli ile yürütülmüştür. Sanayi ve ticari alanındaki işletmelerin tamamı, özellikle tekstil ve kömür sektörleri yabancı sermayedarların eline geçmeye başlamıştır. Yabancı sermaye için açık pazar haline gelen ülkemizde, genellikle

yatırımlar devlet güvencesi altında olan, altyapı yatırımlarına yönelmişlerdir (Yaman, 1998, s. 59).

I. Dünya savaşı sonucunda bilhassa galip olan devletlerin yenilgiye uğrayan devletlere, çok ağır şartlardaki antlaşmaları imzalatmaları siyasi ve ekonomik ilişkileri çıkmaza sokmuştur (Armaoğlu F. , 1988, s. 22). I. Dünya savaşı döneminde Osmanlı topraklarında yatırımı olan yabancı kuruluşlar dış ekonomilerle birleşmeyi Osmanlı ekonomisiyle bütünleşmeye tercih etmişlerdir (Ergil, 1981, s. 57).

1929 buhranın ülkemize ilk etkileri, Türk Lirasının hızla değer kaybetmesi ve İngiliz parası karşısındaki değer kaybı gibi bir panik havası şeklinde baş göstermiştir. Yerli basında da bu panik havası yer alarak hükümet Aralık 1930'da ekonomideki dalgalanmalar nedeni ile bir açıklama yapma durumunda kalmıştır. Başbakan İsmet İnönü TBMM'de "Millî Para Hakkında" uzun bir açıklama yaparak değer kaybının nedenleri hakkında açıklamalar yapma zorunluluğu hissetmiştir (Tekeli & İlkin, 1983, s. 82).

1929 Dünya Buhranı hem Türkiye'de hem de dünyada yeni yatırımların durmasına ve üretim hacminin hızla gerilemesine neden olmuştur (Özcan, 1981, s. 82). 1929 yılında Yaşanan ekonomik krizle birlikte Türkiye'de ekonomik krizle tanışmıştır. Tüm dünyayı etkisi altına alan 1929 Ekonomi Krizi ülkemizi de etkileyerek ciddi sıkıntıların meydana gelmesinde etkili olmuştur. 1929 Ekonomi Buhranı ile birlikte Türk Lirasının değeri düşmüştür. Osmanlıdan kalan borçlarda eklenince Türkiye zorlu bir sürece girmiştir. Bu sürecin Türkiye ekonomisine etkisi ise:

Ödemeler bilançosu iki kat artarak 101 milyon liraya ulaşmıştır. Yaşanan ekonomik kriz neticesinde ihraç mallarımızın fiyatları düşmüş ve ihracatımız bu dönemde 155 milyona kadar gerilemiştir. Bu dönemde uygulamaya konulacak olan 1499 sayılı gümrük tarifesinin resimleri yükseltileceği düşüncesi ile ithal mallarda artış yaşanmış ve ithalat hacmi 286,2 milyona ulaşmıştır. O dönemde uygulanan bayındırlık programı da ithalatın artmasına neden olmuştur. Genel Borç İdaresi ile yapılan antlaşma ile Osmanlı Devletinden kalan borç taksitleri de bu antlaşma çerçevesine alınmıştır. Demiryolları ve Haydarpaşa Limanının taksit

ödemeleri de o dönemde bilanço üzerinde olumsuz etkileri yaratmıştır. Ayrıca 1929 yılına kadar Osmanlı'dan kalan evrak-ı nakdiye miktarı aynı kalmıştır. Ayrıca reel anlamda para arzında bir gerileme de söz konusu olmuştur (Parasız, 2003, s. 34).

Tüm dünyada etki gösteren 1929 Buhranı yatırımların durmasına ve üretim kapasitesindeki kullanım oranının da hızlı bir şekilde gerilemesine neden olmuştur (Özcan, 1981: 82). Öyle ki; ihracat hacminin daralması ve reel para arzının genişlemesi neticesinde iflas eden şirket sayısı giderek artarak işsizlik oranı da paralelinde artmıştır (Parasız, 1998, s. 25-26) .

Türkiye 1929 Buhranı'ndan hemen öncesinde Lozan Antlaşmasındaki özel koşullar nedeni ile beş yıllık geçiş süreci sonunda gümrük resimlerini yükseltmiştir (Cillov, 1962, s. 131). Böylelikle Türkiye birçok ülkenin ekonomik buhran içinde aldıkları önlemleri buhran öncesinde almıştır. Türkiye Ekonomik buhrana önceden almış olduğu tedbirler ile girmesine rağmen dış ticareti önemli bir oranda etkilenecek ve Türk Lirası üzerindeki enflasyon baskısı giderek artmıştır. Fakat Atatürk'ün, hükümeti uyarması sonucunda alınan tedbirlerle Türk Lirasının aşırı değer kaybına uğraması önlenmiştir (Demeçleri, 1961, s. 164). Buhran döneminde ülkemizin dış ticaret değerleri aşağıda Tablo 2'de belirtildiği şekilde görülmektedir (Tekeli & İlkin, 1983, s. 88-89).

Tablo 2. Dış Ticaret Değerlerinin Yıllara Göre Dağılımı (Bin TL)

<i>Yıllar</i>	<i>İhracat</i>	<i>İthalat</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>
1928	173.537	223.532	- 49.995	397.069
1929	155.214	256.296	-101.082	411.510
1930	151.454	147.550	3.903	299.005
1931	127.275	126.660	615	253.935

Kaynak: Ezer, F. (2005). 1929 dünya ekonomik buhranı ve türkiye'ye etkileri üzerine bir değerlendirme. Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Yukarıdaki tablo görüldüğü gibi; 1929 yılındaki ihracat gelirleri 1928 yılına göre düşüş göstermiştir. Türkiye ihracatında miktar olarak artış olmasına rağmen fiyatların hızla gerilemesine bağlı olarak, daha az döviz girdisi gerçekleşmiştir. Dünya ticaretinin daraldığı buhran döneminde Türkiye ihracatını %40 oranında artırması, ihracat gelirlerinde oluşan açığı kısmen kapatmıştır. Bunun dışında ihraç malları için prim ödemek, ihraç için bir banka kurmak ve

ihraç ürünlerinde bir standart sağlamak amacı ile bir dizi çalışmalar da yapılmıştır. (Ezer, 2005, s. 160) .

2.2. 1973 PETROL KRİZİ

Petrol, sanayi devriminden sonra hayatımızda önemli bir yere sahip olmuş ve günümüzde de bu önemini devam ettiren hammaddelerden bir tanesidir. Petrol krizi, petrolün arz ve talebi arasındaki dengesizliklerden meydana gelen bir ekonomik krizdir.

Bütün ülkelerin petrole ihtiyacı olduğu gibi her ülkede petrol kaynaklarına rastlanılamamaktadır. Petrol kaynaklarının yetersiz kaldığı durumda petrol ihtiyacı olan ülkeler ihtiyaçlarını petrol kaynakları bol bulunan ülkelere temin ederek karşılamaktadır. Petrole muhtaç olan sanayileşmiş toplumlar için bu kaynağa ulaşamamak önemli derecede sorunlar yaratabilmektedir (Ay ve Uçar, 5: 6).

Enerji krizleri kategorisinde değerlendirilebilecek olan krizlerden ilki 1973 yılında meydana gelen Petrol Krizi olarak literatürde yerini almakta, krizin temellerinin 1967 yılı '*Altı Gün Savaşları*' sonrası atıldığı görülmektedir. İsrail ile Arap ülkeleri arasındaki savaş neticesinde İsrail, Birleşmiş Milletler kararına aykırı olarak işgal ettiği bölgeleri açıklamış, Mısır ve Suriye'nin tepki vermesi üzerine savaş yeniden belirmeye başlamıştır. Daha sonra, ABD destekli İsrail, Sovyetler Birliği'nin savaşa dâhil olması sonrası ateşkes kararına uymuş ve OPEC ambargosu ile de bölgeden çekilmiştir (Kaygusuz, 2014, s. 53).

1979 yılına kadar petrol fiyatlarında önemli bir değişiklik olmamakla birlikte, İran'da meydana gelen iç karışıklıklar ve siyasi istikrarsızlık sebebiyle 1979 yılından itibaren petrol varil fiyatları yükselmeye başlamıştır. İran iç savaşından faydalanmak isteyen Irak hükümeti saldırıları sonrası başlayan İran-İrak Savaşı ile de 2.5 kat artış gösteren petrol fiyatları, 1978-1981 yılları arasında yükselişini hızlandırmıştır (Kaygusuz, 2014, s. 45).

1973 yılının petrol krizinin etkisiyle, sanayileşmiş birçok ülkede sermaye getirisi azalmıştır. Buna çözüm olarak uluslararası sermayenin, dünya finansal sistemi içinde hızla hareket edebilmesi amacıyla politikalar geliştirilmiş,

sınırlamaların yıkılması sürecine adım atılmıştır. Sabit döviz kuru rejimi, Bretton Woods Sisteminin terk edilmesi ile kendini gösteren dönem, finans piyasalarında serbestleşme ile finansal türev araçları geliştirilerek devam etmiştir. Haliyle bu kriz, ikinci küreselleşmeyi başlatmış ve sabit döviz kuru rejimi döneminin sona ermesine sebebiyet vermiştir (Özdemir, 2013, s. 249-265).

Dolara endeksli bir şekilde oluşan petrol fiyatları ve dolar kurundaki düşüş petrol ihraç ederek gelir elde eden ülkelerin gelirinde gerilemeye neden olmuştur. Bu nedenle petrol ihraç eden ülkeler (OPEC) petrolü altına endeksli bir hale getirerek üretimini azaltmıştır. Petrol ithal eden ülkelerde fiyatların aşırı bir şekilde yükselmesine ve I. Petrol Şokuna neden olmuştur (Ay ve Uçar, 5: 6). Petrol fiyatlarının artış göstermesi bir taraftan maliyetlerin artması anlamına gelirken öte yandan ise petrol ihraç eden ülkelerin zenginleşmesine yol açmıştır. Daha sonraları petrol ihraç eden ülkelere akan sermaye “Petro Dolar” olarak adlandırılmaktadır (Öztürk & Saygın, 2017, s. 3) .

2.2.1. 1973 Petrol Krizinin Önemi

1973- 1974 yılları arasında petrolün varil fiyatı üç dolardan on iki dolara yükselmiş dört kat artış göstermiştir. Petrol fiyatlarında bu kadar ani bir yükseliş meydana gelmesi dolarda ve diğer rezerv paralarda değer kayıpları ile aynı anda ortaya çıkınca stagflasyon problemini ortaya çıkarmıştır. 1973 petrol fiyatları şoku 1929 Dünya Ekonomik Bunalımından sonra ekonomi üzerinde kalıcı etkiler bırakan en önemli olay olarak kabul edilmektedir (Balı & Büyüksalvarc, 2011, s. 75).

Tablo 3. 1973 -1974 Petrol Fiyatları

1973 Yılında Petrol Varil Fiyatı	
<i>Ocak 1973</i>	<i>2.59\$</i>
<i>Ekim 1973</i>	<i>5.11\$</i>
<i>Ocak 1974</i>	<i>11.65\$</i>

Kaynak: Sırım, V. (2018). Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Ekonomik İlişkilerinde 1973 Petrol Krizinin Yeri. Sosyal Bilimler Çalışma Dergisi, 4.

Tablo 3’ te Görüldüğü üzere petrol fiyatları bir yıl içerisinde dört kattan fazla artış göstermiştir.

Aslında bu ambargo kararı fazla yürürlükte kalmamıştır. 13-17 Mart 1974’te Viyana’da yapılan OPEC görüşmelerinde, petrol ambargosunun sonlandırılması konusunda mutabakata varılmıştır (Armaoğlu F. , 1989, s. 364). Ambargonun kaldırılmasına rağmen, petrol fiyatındaki yükselmenin devam etmesi durumu, daha sonraki yıllarda da etkisini sürdürmüştür (Sırım, 2018, s. 4).

1973 yılında gerçekleşen petrol krizi, reel sektör krizi olarak karşımıza çıkmaktadır. Alternatif enerji kaynaklarının petrol ikamesi olarak ortaya çıkmasının ve Arap ülkeleri arasındaki siyasi birliğin bozulmasının ardından petrol pazarı, üretimde görülen artışlar ile beraber eski halini geri kazanmıştır

1973 yılında stagflasyon olgusu ülkeleri etkisi altına almıştır. Ekonomi durgunluk içerisindeyken ve işsizlik artış gösterirken enflasyonda da artışlar gerçekleşmiştir. Ekonomide stagflasyonu önlemek adına çeşitli vergi politikaları uygulanabilmektedir. Bunların başında vergi temelli gelirler politikası gelmektedir. Uygulanacak olan vergi politikaları piyasadaki ücretlerin artmasını engellemeye yönelik olması gerekmektedir. Daha düşük ücretle çalışanların performansına göre vergilerin azaltılması yoluna gidilerek çalışanların alım gücü artırmaktadır.

Bu şekilde ücretler belirli bir sınırdan tutulurken işçilerin vergilerinde azalma meydana gelerek gelirlerinin arttığı görülmektedir. Ayrıca ücretlerin aşırı yükselmesini kabul eden firmalarda ise çalışanların vergileri artırma yolu ile kısıtlayıcı politikalara gidilebilmektedir (Öztürk & Saygın, 2017, s. 9) .

2.2.2. 1973 Petrol Krizinin Türkiye’ye Etkisi

Krizden diğer ülkeler ile birlikte Türkiye’nin de hayli etkilendiği söylenebilmektedir. İstikrarlı bir ekonomi ve sosyal adalet kavramına uygun vergi yapılması için var olması gerektiği düşünülen maliye politikasının Kıbrıs Barış Harekâtı ve petrol fiyatlarına bağlı olarak artan kamu harcamaları neticesinde etkinliği azalmış, enflasyon artmaya başlamış ve bu durum Türkiye’nin içinde bulunulan Petrol Krizi döneminde fazlaca etkilenmesine neden olmuştur. Maliye

politikası ile kastedilen harcamaların verimli alanlarda yoğunlaştırılması gerektiği ve vergi yükünün varlıklı kısma yönelmesidir. Petrol ithalatçısı olan Türkiye'nin dış ticaret açığı üç kat artmıştır. Döviz darlığının önüne geçilmek için dışarıdan borç alımına gidildikçe borçlanma miktarında artış yaşanmıştır. Petrole ilişkin aramaların devletçe yapılması gerekliliğini öne süren Petrol Reformu Kanununun da yürürlüğe girdiği bu kriz döneminde, petrol fiyatlarının yanı sıra tahıl fiyatları da yükselmiş pamuk piyasasındaki yükselme Türkiye'ye olumlu yansımıştır (Öztürk & Saygın, 2017, s. 1-12).

Ekim 1973 tarihinde meydana gelen Arap İslam Savaşında Türkiye, Arap ülkelerine tam destekte bulunarak, onlara maddi destek sağlaması nedeniyle Arap ülkelerinde Türkiye'ye geniş bir hareket sahasının açılmasını sağladı (Kamel, 1974, s. 5-20) .

1973 yılında yaşanan kriz Türkiye'de petrol fiyatlarının yükselmesine ve artan fiyatlardan en çok etkilenen ülkeler arasında yer almasına neden oldu. Bunun neticesinde Türkiye'yi kredili petrol almaya sevk ettiği gibi enflasyonun da yukarı yönlü bir seyir izlemesine neden oldu (Armaoğlu F. , 2005, s. 849-850) .

1970'lerin ortalarında yaşanan genel duraklamanın yanı sıra Avrupa ülkelerinin Türk menşei ürünler üzerine koymuş olduğu ihracat kotaları önemli bir rol oynamıştır. Bu sebepten dolayı Orta Doğu Türkiye için cazip bir pazar yeri olmuştur (Dağı, 2002, s. 172) .

2.3. 1997 GÜNEYDOĞU ASYA KRİZİ

Dünyanın önemli bir kısmına yayılmış olan Asya Krizi 2 Temmuz 1997 yılında Tayland'ın dış borçlarını ödeyemediğini açıklaması ve bunu takip eden bir dizi sorunlar dizisi ile başlamıştır. Yaşanan dalgalı krizlerdeki sorumluluk problem içeren ülkelerde (özellikle Endonezya, Güney Kore, Malezya ve Tayland) deregülasyonu destekleyen özel ve kamudaki uzmanlar ile döviz yoluyla krediler sağlayıp ardından bir anda kredileri kesen bankalar ve yatırım kurumlarının da içinde barındıran kişi ve kurumlar arasında paylaştırılmıştır (Kindleberger, 2008, s. 194).

2.3.1. 1997 Güneydoğu Asya Krizinin Önemi ve Çıkış Nedeni

Krizin çıkış noktası, Taylan'ın hızlı bir şekilde büyümesine yardım eden kredi sistemi olarak görülmektedir. 1997 yılının ilk yarısında bu sistem bozulmaya başlamıştır (Krugman, 2010, s. 70) .

Tayland hükümeti, mevcut para birimleri olan Baht'a destek olmak adına yaptıkları müdahalelerin ardından ortaya çıkan sancılı bir yüksek büyüme sürecine rağmen Baht'ı Amerikan dolarından ayırma kararı alarak serbest bırakmıştır. Bunun ardından Tayland Baht'ının aşırı değer kaybetmesi sonucunda bir kriz meydana gelmiştir. Kriz yayılmaya başlayınca Güneydoğu Asya'da ülkelerin birçoğunda ve Japonya'da para birimlerinin ve borsaların fiyatları dibe çakılırken özel borçlarda ise ciddi bir artış meydana gelmiştir (Balı & Büyükşalvarc, 2011, s. 66) .

Krizin ortaya çıkmasına sebep olan en önemli iki sebep yüksek miktardaki yabancı sermaye ve finansal yapıdaki kırılganlıktır. Ekonomide meydana gelen birtakım makroekonomik problemler ve yanlış olarak uygulamaya geçirilen bazı politikalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Krizin oluşmasının en önemli sebebi krizden önce Asya kıtasındaki ülkelere başka ülkelerden yüksek oranda yabancı sermaye girişleri gösterilmektedir. Diğer bir görüşe göre ise krizin sebebi piyasadaki beklentilerin olumsuz dönmeye ve piyasadaki güvenin yok olması krizi başlatmış yapılan propagandalar da krizin derinleşmesine yol açmıştır. Bu konuda çalışmalar yapan araştırmacılar IMF'nin önerdiği yanlış politikaların paniği arttırdığına ve bu sebeple de krizin daha fazla yayıldığını öne sürmektedirler (Bastı, 2004, s. 6).

Devalüasyon dönemlerinde büyük çaplı krizler beklenmemekle birlikte yerli paranın değer kaybettirilmesine izin verilmesi büyük bir krize yol açmamaktadır. Ülke para birimi belli ölçülerde değer kaybettikten sonra istikrar sağlaması beklenmektedir. Baht'ın bu derece değer kaybetmesinin sebebi ise paniktir (Krugman, 2010, s. 75). Panikler ekonomi içerisinde önem arz etmektedir. Bunun için verilen klasik örneklerden bir tanesi bir bankanın tüm müşterilerinin aynı parasını çekmeye çalıştığı zaman banka, elinde bulundurduğu aktifleri düşük seviyede satmaya mecbur kalır ve iflasını verir. Panik içerisinde

olmayan diğer müşteriler ise çok daha kötü durumlarda kalır (Krugman, 2010, s. 76).

Krizin yarattığı etkiler makro düzeyde gerçekleşmiş ve Asya'daki ülkelerin paralarının, taşınır taşınmaz varlıklarının ve borsalarının değerlerinin aşırı bir biçimde düşmesine yol açmıştır. Ayrıca bu kriz Asya kıtası ülkelerinde önemli siyasi değişikliklere neden olmasının yanında birçok ülkeyi ve milyonlarca insanı da etkisi altına almıştır (Balı & Büyükşalvarc, 2011, s. 78).

Güneydoğu Asya krizi, finansal kriz olarak açığa çıkmaktadır. Bu kriz, finansal kriz türleri içerisinde para (döviz) krizi ve bankacılık krizini içinde barındırmaktadır. Öte yandan para (döviz) krizlerinin sistematik finansal krizlere kaynak olma olasılığı da oldukça fazladır. 1997 Güneydoğu Asya'da yaşanan para (döviz) krizi de sistematik finansal krizlere dönüşmüştür. Güneydoğu Asya krizi, sermaye hareketlerinin serbest hale gelmesi neticesinde sermayenin vergisi yüksek olan ülkelere çıkarak daha düşük düzeyde vergi oranlarına sahip ülkelere doğru akın etmesine sebep olmuştur. Krizin yaşandığı dönemde Asya'da kurum vergileri düşük düzeyde tutulmuş, ülkeye yatırımları çekebilmek adına birçok vergi indirimi ve teşvikleri getirilmiştir. Diğer taraftan krize sebep olan spekülatif amaçla gerçekleştirilmiş portföy yatırımlarından elde edilen menkul kıymet gelirleri için düşük oranda stopaj uygulanmıştır (Balı & Büyükşalvarc, 2011, s. 79-80).

Krizin etkilerini ortadan kaldırmak adına uluslararası alanda gerçekleşen sermaye hareketleri neticesinde elde edilen menkul sermaye gelirlerine uygulanan stopaj oranlarının artırılması gerekmektedir. Bu vergi artırımını spekülatif hareketlerin azalmasına neden olabilmektedir. Uygulanan düşük kurum vergileri artırılarak ve vergi teşviklerinde azalmaya gidilerek ülke içerisine giren yabancı sermaye oranı dengelenebilmektedir.

2.3.2. 1997 Güneydoğu Asya Krizinin Türkiye'ye Etkisi

1997 yılında bölgesel olarak başlayan ve akabinde global krize dönüşen bu krizin Türkiye Ekonomisi üzerinde etkisi olmuştur. Global krizin sebep olduğu etki nedeniyle Türkiye ekonomisinde uygulanan maliye, gelir ve para politikaları

iç talebin baskı altına alınmasına sebep olmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı verilerine göre (Devlet Planlama Teşkilatı, 1999, s. 2-6)

- Yurtdışı talepleri bundan etkilenererek ihracatımız belirlenen büyümenin gerisinde kalmıştır.
- Türkiye ekonomisinin finansman maliyetlerinde hissedilir derecede büyüme yaşanmış ve finansman daralma görülmüştür.
- GSYH rakamlarına baktığımızda 1997 yılının dönem %8,3 olan GSMH 1998 yılında özellikle ilk çeyrekte ciddi anlamda düşmüş ve dönem sonunda %3,8 olarak gerçekleşmiştir.
- Sanayi Üretimi ilk çeyrekte %6,5, imalat sanayi üretimi ise %8,1 oranında düşmüştür. 1998 yılsonu itibariyle ihracat miktarı % 2.4 oranında artarak 26,9 milyara ulaşmıştır. Ancak %4,8'lik beklentiyi yakalayamamıştır.
- Asya ülkelerine yapılan ihracat miktarı %45,7 azalmıştır.

2.4. RUSYA KRİZİ

1997 yılında Rusya'nın mali açıklarının büyümesi ve borçlarının aşırı derecede yükselmesi krizi tetikleyen etkenler olmuştur. Krizden önce Rusya'da %229 oranında yabancı yatırımcı artmıştır. Krizi tetikleyen bir etkende Rusya'nın bankalara düşük faizli kredi vermesi ve bankalarında bu paraları yüksek faizlerle piyasa sürmeleri olmuştur. Bununla beraber dünyada petrol fiyatlarında düşme yaşanması neticesinde Rusya'nın GSMH'nin %40'ını oluşturan enerji hammaddesi neticesinde Rusya on milyar Dolar zarara uğramış ve piyasaya sürülen kredi dönüşlerinde sorunlar ortaya çıkmıştır (Uludağ, 1998, s. 4) .

Tablo 4. 1996 – 1998 Dönemleri Arasında Rusya'nın Ekonomik Verileri

Değişkenler	1996	1997	1998
Büyüme Oranı (%)	%-3.4	%0.9	%-4.9
Enflasyon Oranı (%)	%21	%11	%84.4
İşsizlik Oranı (%)	%9.6	%10.81	%11.89
Cari Açık / GSYİH	%2.7	%-0.02	%0.08

Kaynak : Oktar, S., & Yüksel, S. (2015). 1998 Yılında Rusya'da Yaşanan Bankacılık Krizi ve Öncü Göstergeleri. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 332.

Tablo 4'teki verilerden görüldüğü üzere Rusya'da 1997 yılında %0.9 oranında büyüyen ekonomi, krizin meydana geldiği 1997 yılında %4.9 oranında küçülmüştür. Diğer taraftan, enflasyon oranının da krizin yaşandığı sene %11'den %84.4 gibi çok yüksek bir orana yükseldiği görülmektedir. Belirtilen hususlara ek olarak, kriz ile birlikte Rusya da işsizlik oranında da bir artış görülmektedir (Aktar & Yüksel, 2015, s. 332).

2.5. 2008 SUBPRİME MORTGAGE KRİZİ

2007 yılının ikinci yarısında ABD'de meydana gelen bu kriz, zamanla etki alanının artmasıyla küresel çapta bir finans krizine dönüşmüştür. Bu kriz bütün dünyada ülke ekonomileri adına olumsuzluklara yol açmıştır.

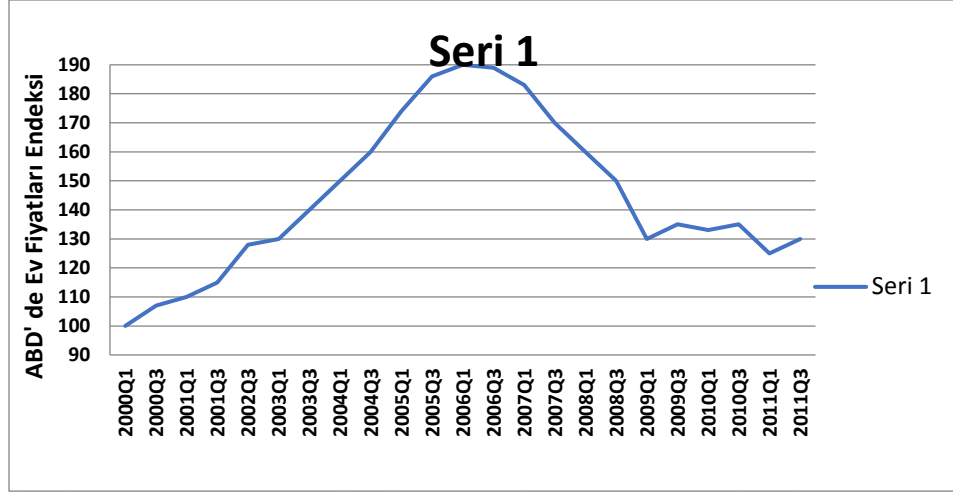
ABD'de 2003 ve 2006 yılları arasındaki dönem faizlerin düşük düzeylerde ilerlediği fakat gayrimenkul fiyatlarının artış gösterdiği dönemdir. Faizlerin düşük bir şekilde sürekli devam edeceği beklentisi mortgage piyasasının gayrimenkul satın alımları için kredilerin çoğaltılmasına sebep olmuştur (Öztürk & Saygın, 2017, s. 1-12). Konut balonunun şişmesine sebep olan şey geçmiş on yıldaki faiz oranlarının düşüklüğü olarak görülmektedir. Bu faiz oranları ise mortgage kredileri ile konut alımını cazip kılmıştır (Krugman, 2010, s. 33) .

2.5.1. 2008 Subprime Mortgage Krizinin Çıkış Nedeni

İlk başlarda mortgage kredilerinin büyük bir bölümünü yüksek geliri olan müşterilere verilen prime mortgage adı verilen krediler oluşturmaktadır. Daha sonraları krediler daha düşük geliri olan müşterilere de sağlanmaya başlanmıştır. Bu kredilere subprime mortgage adı verilmektedir. Satın alınacak evleri teminat göstererek mortgage kredisi kullanan kişilerin bu kredileri ödeyememesi halinde evlerini teminat karşılığı bankalara vermesi gerekmektedir (Eğilmez, 2008, s. 66).

Düşük faizli bir şekilde kolaylıkla ev alma imkânına sahip olan kişiler konutlara ve mortgage kredilerine yoğun talep oluşturmuşlardır. Artan talep neticesinde konut fiyatları gitgide daha yüksek bir hal almıştır (Eğilmez, 2008, s. 67).

Şekil 1. 2000 ile 2021 Yılları Arası ABD’de Ev Fiyatları

Kaynak: Göçer, İ. (2013). Küresel Ekonomik Krizin Etkileri: Panel Veri Analizi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 167.

Şekil - 1 de görüldüğü üzere, 2006 yılına bakıldığında ABD’de ev fiyatlarının tepe noktasında olduğu ve sonrasında ise hızlı bir düşüş yaşandığı görülmektedir (Göçer, 2013, s. 167). 2006 yılında ABD’de faiz oranları yükselmeye devam ederek %1’lerde bulunan faiz %5,35’e yükselmesiyle, kredi ile konut alımı ve konut fiyatlarında gerileme yaşanmıştır (Özatay, 2009, s. 65).

Sahip oldukları gayrimenkullerin değer kazanması ile birlikte refahlarında artış gerçekleştiğini zanneden ve bununla birlikte daha fazla borçlanıp harcama yapan Amerikalılar krizin patlak vermesiyle birlikte önemli refah kayıplarına uğramışlardır. Artan emlak fiyatlarının refahını arttırdığı düşünen emlak sahipleri daha fazla harcama yaparak ekonominin canlanmasına ve emlak fiyatlarının daha da artmasına sebep olmuştur. Emlak fiyatlarının aşırı yükselmesi ise emlak piyasasına dayalı kâğıtlar ile gerçekleşen finansal işlemleri gittikçe artırmıştır. Temelinde emlak piyasasında oluşan bu kriz çeşitli finansal enstrümanlar kullanılarak daha da karmaşık bir yapıya kavuşmuştur (Eğilmez, 2008, s. 67).

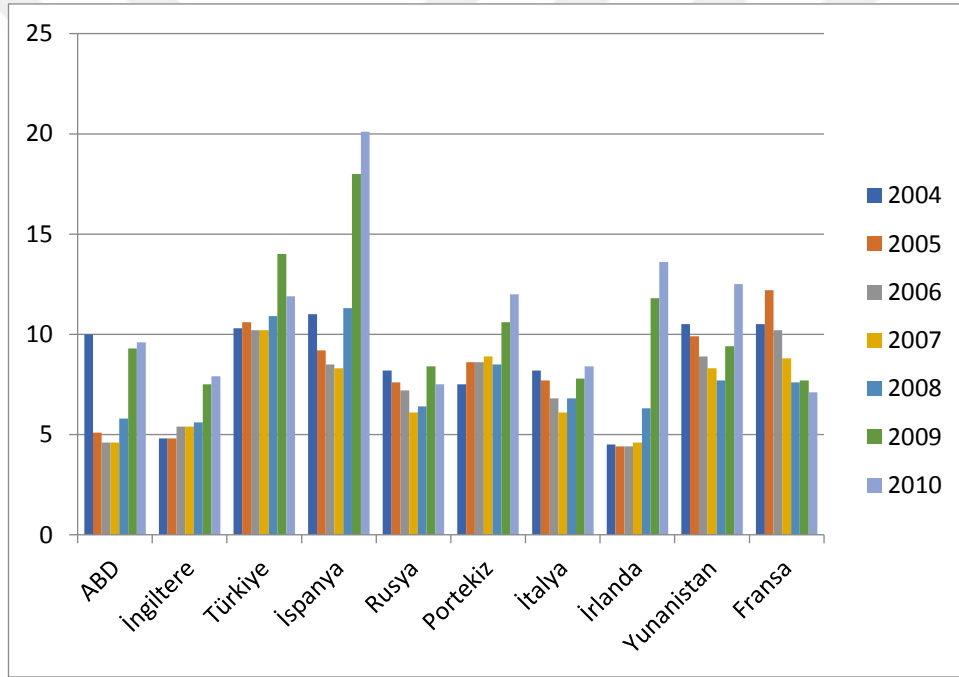
İlk olarak çöküş eşik altı piyasalarda bulunan mortgage kredilerinin geri ödemelerinin kesilmesi ile başlamıştır. Daha sonra gölge bankacılık sisteminin barındırdığı yapılandırılmış yatırım enstrümanlarını içeren sistem çöküşe uğramıştır. Üçüncü aşamada, krizin merkezi olan Amerika’daki Bear&Stearns ve Lehman Brothers gibi finansal kuruluşların, yoğun kurtarma çabalarına rağmen

çöküşünün önüne geçilememiştir. Ayrıca Merrill Lynch ile Bank of America da birleşmeye mecbur kalmıştır. Dördüncü aşamada para piyasalarında hızlı ve beklenmedik bir paniğe neden olmuş, ardından çöküş başlamıştır. Beşinci aşamada çok sayıda Hedge Fon çöküşe uğramıştır (Öztürk, 2010, s. 116) .

Piyasalarda yaşanan çöküşün ardından kriz, bütün dünyada etkisini göstermeye başlamış ve küresel piyasalarda durgunluk meydana gelmiştir.

Tablo 5’te seçili ülkelerde 2004- 2010 yılları arasındaki işsizlik oranları verilmiştir.

Tablo 5. İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: Yazar tarafından IMF verilerinden derlenmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde, 2008 – 2010 yılları arasında krizden kaynaklı olarak ABD başta olmak üzere İspanya ve İrlanda’da işsizlik oranları 2 kat artmıştır. Bunun neticesinde iç talepte düşme ve akabinde ekonomik küçülme yaşanmıştır. Yine tablo incelendiğinde diğer ülkelerin çoğunda işsizliğin arttığı görülmektedir (Göçer, 2013, s. 174).

Küresel çapta yaşanan bu durgunluk sebebiyle işsizlik önemli ölçüde artış göstermiştir. Roubini ve Mihm’e göre krizin ana sebeplerinden bir tanesi uzun yıllar ABD merkez bankası başkanlığı yapan Alan Greenspan’ın desteklediği

serbest piyasa ekonomisi ve bu doğrultuda uyguladığı politikalar olmuştur. Greenspanın uyguladığı düşük faiz politikası konut balonu oluşmasına neden olmuştur (Roubini & Mihm, 2010, s. 137).

2008 yılında bankaların düşük maliyetler ile bolca krediler kullandırabilmesi sübjektif risk kavramı ile açıklanabilmektedir. Bankalar sistem içerisinde çok büyük ve önemli hale gelerek kriz sonrasında batmalarına izin verilmeyeceklerini düşündükleri için normalde almaktan kaçınacakları riskleri alma eğilimi içerisine girmişlerdir. Roubini ve Mihm'e göre bu kurumlar yalnızca batmasına izin verilemeyecek ölçüde büyük değil aynı zamanda var olmak için fazlasıyla büyük ve iyi bir biçimde yönetilmek içinse fazla karmaşık yapıdadır. Bu nedenle bu tür finans kuruluşları gibi kurumları parçalara ayırmak gerekmektedir (Roubini & Mihm, 2010, s. 118).

Küresel krize para politikası yerine maliye politikası ile müdahale öncelikli olarak tercih edilmiştir. Hâlihazırda çok düşük düzeylerde seyreden faiz oranlarının daha da düşürülmesi piyasanın yeterince rahatlamasına neden olamayacağından dolayı ekonomide bulunan durgunluk ve işsizliği gidermek adına maliye politikası daha da önemli hale gelmiştir. Maliye politikasına olan ihtiyaç neticesinde birçok ülke mali teşvik paketleri hayata geçirmiştir. Bu paketlerin içeriğine bakıldığında genel anlamda firmalara yönelik yapılan yardımlar, vergi indirimleri ve sübvansiyonlar şeklinde oluşmaktadır (Şen, Tabar, & Tokathoğlu, 2018, s. 17).

2.5.2. 2008 Subprime Mortgage Krizinin Türkiye'ye Etkisi

2002 yılından sonra sürekli ve hızlı bir biçimde büyüyen Türkiye ekonomisi 2007 yılına kadar geçen sürede yılda ortalama olarak %6,8 oranında büyümüştür. Fakat 2007 yılına gelindiğinde ABD de başlayan ve sonrasında tüm dünyaya yayılan finans krizi, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye ekonomisi üzerinde de olumsuz etkileri olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin krizden etkilenme dereceleri, küresel ekonomiye entegrasyon dereceleri ile orantılı kalmıştır. Türkiye'de sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, Türk Lirasının konvertibl hale getirmesi ile sermaye hareketlerindeki serbesti gibi etkenlerden dolayı Türk Lirası dünyanın en serbest kambiyo rejimine sahip bulunmakta ve

bundan dolayıdır ki paramız küresel mekanizmalar bütünleşmiş olmaktadır (Morgil, 2008, s. 73).

2007 yılında artan ancak 2008 yılının üçüncü çeyreğinde özellikle Ekim ayı itibari ile bankaların tüketicilere ve şirketlere sağladığı kredi miktarı azalmış ve 2009 senesinin birinci yarısında ise tamamı durma noktasında gelmiştir. Talepte meydana gelen düşüş sebebiyle birlikte uluslararası ticaret hacminde de düşüş yaşanmıştır. Ayrıca küresel çapta meydana gelen krizin 2008 yılının ikinci yarısı itibari ile dünya ticareti üzerindeki olumsuz etkileri daha da belirgin hale gelmiştir (Öçal F. , 2011, s. 213) .

Kriz sonucunda ekonomiye duyulan güven de giderek azalmaya başlamıştır. Artmaya başlayan belirsizlik, gelecek kaygısı gerek yatırımcı güvenini gerekse tüketici güvenini sarsmıştır. Özellikle 2008 yılının ikinci yarısında ekonomiye duyulan güven ciddi bir şekilde düşmüştür (Özatay 2009, 147).

Türk ekonomisinde cari açığının giderilmesinde büyük rol oynayan yabancı yatırımlar(özellikle doğrudan yabancı yatırımlar) kriz sonucunda büyük düşüş eğilimine girmiştir. Türkiye'ye 2007 yılında 22 milyar dolarlık direk yabancı yatırım yapılırken 2009 yılında bu tutar 2,66 milyar dolara kadar düşmüştür (Öçal F. , 2011, s. 214).

Türkiye ekonomisi ciddi olarak dış kaynaklara bağımlı bir ekonomidir. Krizin etkisiyle dünyanın tümünde likidite hızla erimeye başlamış ve kredi kanalları kapanmıştır. Uluslararası Finans Enstitüsü'nün 2009 yılı verileri dikkate alındığında 2007 yılında yükselen piyasa ekonomilerine ait özel sektör kaynaklı net sermaye girişi 888 milyar dolar iken, bu tutar 2008 yılında 392 milyar dolara düşmüştür (Özatay, 2009, s. 147).

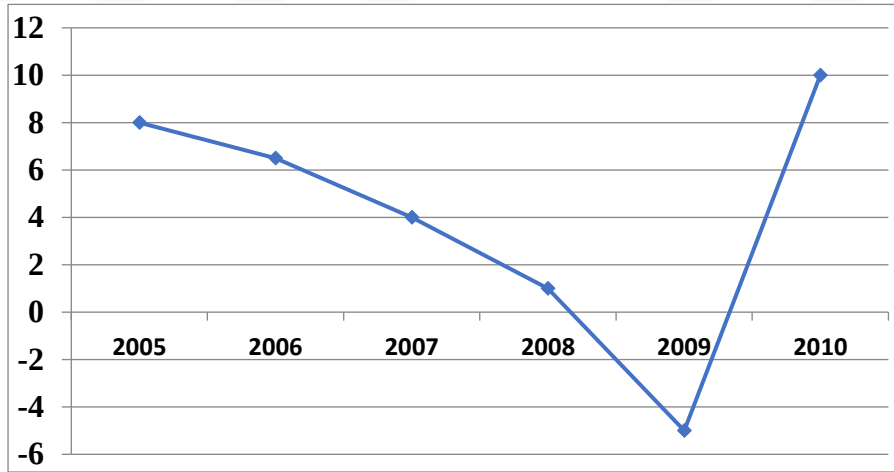
Finansal krizlerle birlikte Türkiye'ye yabancı sermaye ve dış kaynak girişinin azalmasıyla krizin Türkiye ekonomisini daha çok etkilenmesine sebep olmuştur (Öçal F. , 2011, s. 214).

Türkiye ekonomisini ciddi olarak etkileyen ekonomik kriz hem reel ekonomiyi hem de finansal piyasalar üzerinde etkili olmuştur. Türkiye ekonomisi cumhuriyetin kuruluşundan itibaren günümüze kadar farklı şekil ve özellikle krizlerle karşı karşıya gelmiştir. Bu krizlerin bir kısmı ekonominin kötü

yönetilmesinden kaynaklanmış, diğer kısmına da yabancı ülkelerde oluşan krizler sebep olmuştur. Türkiye ekonomisinde uygulanan yanlış politikalardan kaynaklı krizlere; 2000 ve 2001 yılı krizlerini, dış ülkelere kaynaklanan krizlere de 1929 ve 1999 yılı krizlerini örnek verebiliriz. Ekonomik krizler daha çok finansal piyasalarda etkisini göstermekte daha sonra reel ekonomiyi etkileyerek tüm ekonomiye yayılmaktadır (Yıldırım S. , 2010, s. 47-55).

Söz konusu krizin, Türkiye ekonomisinde en çok etkilediği kanalların başında dış ticaret gelmektedir. Türkiye'nin Avrupa'ya yaptığı ihracata bakıldığında ihracatın 2008 yılında 132 milyar dolar iken bu tutar 2009 yılında 30 milyar dolar düşerek 102 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalatta ise bu düşüşün 61 milyar dolar olsa da gerçekleşen toplam ithalat tutarı 140 milyar dolardır. Türkiye'nin ihracat miktarındaki düşüşün asıl sebebi, hem fiyat düşüşleri hem de hacimdeki düşüşten kaynaklanmıştır. Türkiye'nin ihracat verileri, dünya ihracatını yakından takip ederken, son küresel kriz ihracatı ve farklı sektördeki üretimi dengesiz bir şekilde etkisi altına almıştır (Öçal F. , 2011, s. 215) .

Şekil 2. Büyüme Oranı

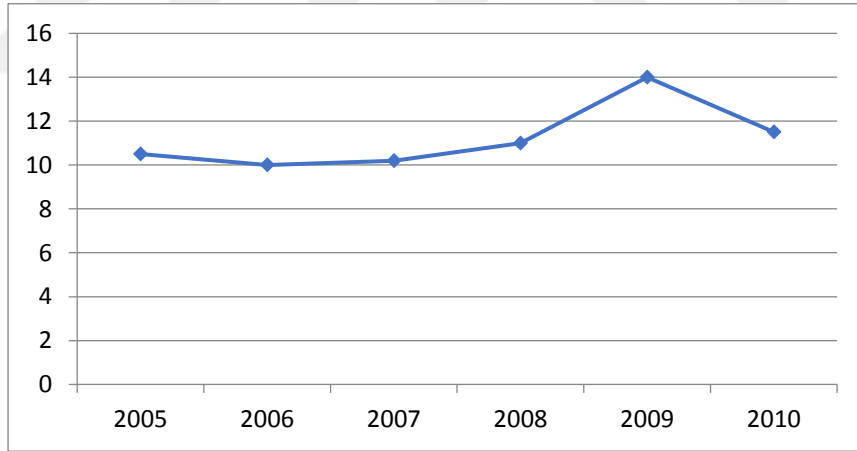
Kaynak: Yazar tarafından TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil - 2 incelendiğinde Türkiye'nin 2005 yılından başlayarak 2008 yılına kadar geçen sürede büyüme hızının sürekli düştüğü görülmektedir. 2008 yılına gelindiğinde ise tüm dünyada etkili olan kriz neticesinde 2009'da bir önceki yıla oranla 5,4 puan azalarak %4,7 oranında küçülmüştür.

Bu daralmanın nedenine baktığımda, iç ve dış talepteki, yatırımlardaki ve ihracattaki azalmanın önemli bir etken olduğu görülmektedir. 2010 yılının ilk yarısında oluşan %10,3'lük büyüme gerek finans gerek reel kesimi ilerisi için ümitlendirmiştir (Öçal F. , 2011, s. 216).

Bir ülkedeki işsizlik göstergeleri o ülkenin ekonomisindeki gidişat hakkında bilgi veren önemli bir araçtır. Ekonominin iyi olduğu dönemlerde, bunun olumlu etkisi hem istihdama yansımakta hem de işgücü piyasasında da olumlu yansımaları olmaktadır. Daha önce meydana gelen krizlerde de işsizliğin yükseldiği, istihdamın ve kapasite kullanım oranlarının düştüğü görülmüştür. Bugün yaşanan ekonomik krizin etkilerini dünyanın tümünde, özellikle işsizliğin yükselmesi ile daha net olarak görülmektedir. Çünkü krizin diğer pek çok alanı olumsuz etkilemesi işsizliğin artmasının sebep olmuştur. Kriz hem işsizliği hem de işsiz bireylerin tekrardan bir işe sahip olma sürecini uzatmaktadır (Yaprak, 2009, s. 44) .

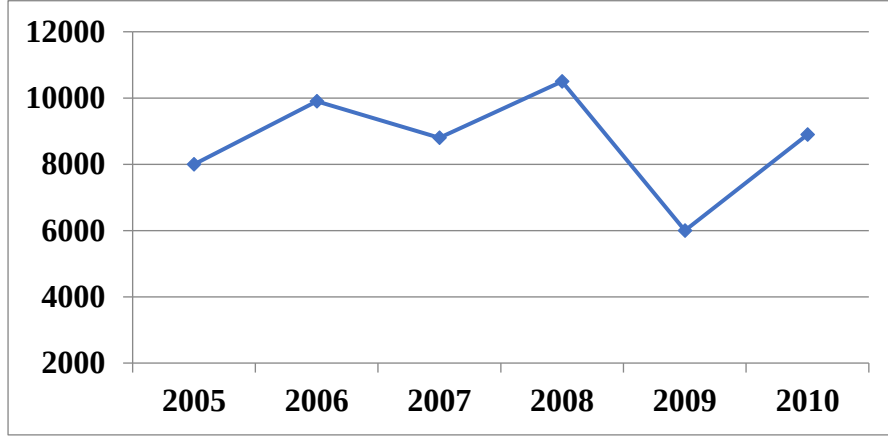
Şekil 3. İşsizlik Oranı

Kaynak: Yazar tarafından TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil 3 İncelendiğinde; 2006'de %10 olan işsizlik oranı 2007 yılında 10.3 ve kriz dönemi ile birlikte 2008'de %11 ve 2009 yılında %14'lere çıkarak zirve yapmıştır.

Şekil 4. Enflasyon Oranı

Kaynak: Yazar tarafından TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Kriz sonrası tüketicilerdeki endişe bazı tüketim ürünlerinde ertelenmeye neden olmuş bu da iç talebin azalmasına ve nihayetinde enflasyonun düşmesine neden olmuştur. 2005 yılında %10'lara çıkan enflasyon 2008 yılında pik yapmış ve sonra 2009'da bir önceki yıla göre enflasyon 4 puan azalarak %6,2 oranında gerçekleşmiştir.

İmalat sanayi de ise imalat sanayi kapasite kullanım oranı 2009 yılı Ocak ayında, 1991 yılından günümüze kadar en düşük seviyede seyretmiştir. Küresel ekonomik faaliyetlerin yavaşlaması, ihracat pazarında da olumsuz etkiler yapmaktadır. İhracat, hem fiyatlarda hem de miktarda önemli düzeyde yavaşlama eğilimi göstermiştir. Tüketim eğilimindeki bozulma zamanla durmuş olsa da yurt içi talebin oldukça zayıf olduğu söylenebilmektedir (Dağılgan, 2011, s. 68) .

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1980 SONRASI TÜRKİYEYİ ETKİLEYEN EKONOMİK KRİZLER VE MALİ ETKİLERİ

3.1. 1980 BANKER KRİZİ VE MALİ ETKİLERİ

1930 yılında tüm ülkelerde etkisini gösteren Büyük Buhran nedeniyle ülke ekonomilerinin devlet müdahaleleri olmadan kendiliğinden dengeye gelemeyeceğini ve hükümetin gelir ve harcamalarıyla büyüme ve kalkınmayı sağlayacağı görüşü hâkim olmuştur. Fakat 1970’li yıllarda enflasyon ve işsizlik olgusunun beraber yaşanması, hükümetlerin ekonomi üzerinde maliye politikalarıyla değil para politikalarıyla etkin olabileceği görüşünü hâkim kılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2010:183). Bu bağlamda Dünyada 1970’li yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde neoliberal politikaların etkinlik kazanması, ekonomi politikalarında yapısal dönüşümün başladığı bir sürecin başlangıcı olmuştur. Bu süreçte serbest piyasa ekonomisinin ağırlık kazandığı bir dünya şekillenmeye başlamıştır.

1970’li yıllar itibariyle yaşanan petrol krizleri sonrası döviz sıkıntısı yaşayan Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olarak kabul edilen 1980’li yıllar, dünya ekonomisindeki değişikliklere paralel olarak iktisadi politikalarda yeniliklerin görüldüğü bir dönemin başlangıcıdır (Yıldırım O. , 2017, s. 56).

1970’li yıllar ithalatın yükseldiği, ihracatın ise durağan olduğu bir dönem olmuştur. 1977 yılına bakıldığında bütçe açığının GSMH’nin %8’ine ulaşmıştır. Yine bu dönemde bütçe açığı döviz gelirlerinin %92 seviyelerine ulaşmıştır. Bu dönemde bütçe açıkları yabancı sermaye çekerek giderilmeye çalışılmıştır. Ancak bu yöntem dışa bağımlılığı daha da artırarak dış borçların daha da artmasına, borç yapısında bozulmalara ve döviz rezervlerinin azalış göstermesine neden olmuştur. Ekonomide yaşanan bu dengesizlik sonucunda 24 Ocak 1980 tarihinde 24 Ocak Kararları alınmıştır. 24 Ocak kararlarıyla ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımları artırılmış kamu imalat sanayisine yapılan yatırımlar azaltılmıştır (Oruç, 2002, s. 74).

24 Ocak 1980 tarihinde istikrar ve ekonomik değişim programı ile birlikte ekonomi, bankacılık sektörünü doğrudan etkileyecek liberalizasyon sürecine girmiştir. Piyasa ekonomisine dayalı yeni ekonomi anlayışı ile kredi ve mevduat faiz oranları serbest bırakılmış, finansal piyasalara girişler kolaylaştırılmış, yeni finansal ürünlerin ve finansal kuruluşların piyasada yer almasının önü açılarak liberalleşmeye yönelik yeni adımlar atılmıştır. Bu durum bankalar arası rekabeti pekiştirerek yabancı bankaların Türk bankacılık sistemine giriş yapmasına neden olmuştur. Aynı dönem banker kuruluşlarının hızla artması ve bankalar arası fon toplama yarışına dâhil olmaları, bankerlerin iflası ve altı bankanın kapanmasıyla sonuçlanan 1982 Banker Krizi'ni meydana getirmiştir (Yıldırım O. , s. 56).

Türkiye 1980'li yıllara kadar sıkı denetime tabi olan kur sistemi ve sabit kur sistemi modeli benimsenmiştir. Ekonomi genellikle ithal ekonomi modeline dayalıdır. Bu dönemde genellikle fiyat denetim mekanizması ve negatif faiz uygulaması üzerine yerleşen bir piyasa modeli söz konusudur (Eğilmez, 2011, s. 70).

1 Temmuz 1980 tarihinde serbest bırakılan kredi ve mevduat faiz oranlarındaki serbestliğin meydana getirdiği, yüksek faizle mevduat sertifikası üreten kırılğan bankacılık sisteminin içinde bulunduğu kriz süreci, faiz oranlarındaki ani yükselme sonrası, ucuz kredi kullanan reel sektörü de etkisi altına almıştır. Ancak hâlâ enflasyonun altında seyreden faiz oranları nedeniyle, tasarruflar gayrimenkule yönelmiş banka mevduat birikiminde azalma olmuştur. Fon temin edemeyen firmalar ise bankerlere yönelmek zorunda kalmışlardır (Akdoğan, 2012, s. 196). Sonuç olarak kriz sonrası mevduat dağılımında değişiklikler meydana gelmiş olup mevduat, özel bankalardan kamu bankalarına doğru yönelmiştir. Finansal piyasaların gelişimi yavaşlayarak Türk bankacılık sistemi ekonomideki rolünden hayli uzaklaşmıştır (Yıldırım O. , 2017, s. 46).

Dünyada yaşanan bu gelişmeler ve Türkiye’de 1980 öncesi dönemde yaşanan olumsuz gelişmeler çerçevesinde 24 Ocak 1980 Kararları alınmış ve hayata geçirilmiştir. İlk başlarda geçici kararlılık dizisi ya da istikrar politikası olarak isimlendirilen bu politika düzenlemeleri, giderek kalıcı bir nitelik kazanarak ve yeni öğelerle zenginleşerek uzun dönemli bir ekonomi politikasına dönüşmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2010:183).

24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararların temel amacı kısa vadede ödemeler dengesini iyileştirme ve enflasyonu düşürme yoluyla istikrar sağlamak, uzun vadede ise piyasalara daha fazla ağırlık vererek ihracata yönelik bir ekonomi oluşturmaktır (Pamuk, 2014:265).

3.1.1. Banker Krizinde Alınan Kararlar

Türkiye krizden çıkış yolu olarak 24 Ocak 1980 yılında 24 Ocak Kararları ile bir istikrar programı benimsemiştir. 24 Ocak Kararları ile dışa açık bir politika ile finansal liberalizasyon sürecine dâhil olarak, ithal ekonomi modeli yerine ihracatı teşvik edici politikalar benimsenmiştir. 24 Ocak 1980 yılında şu şekilde sıralayabiliriz (Yavaş, 2007, s. 132):

- Öncelikli hedef enflasyonun dizginlenmesi sağlanmalıdır.
- Enflasyonun ile mücadele edebilmek ve kontrol altına alabilmek için para ve kredi politikasının titizlikle sürdürülmesi ve kamu açıklarının kapatılması sağlanmalıdır.
- Uygulanacak gerçekçi bir faiz politikası ile tasarrufların artırılması sağlanmalıdır.
- Uygulanacak yeni döviz kuru politikası ile ihracatın artırılması sağlanmalıdır.
- Atıl kapasitenin tam kullanılması sağlanmalıdır.
- Yabancı sermaye teşvik edilerek yatırımlarda finansman sorunu çözülmeli ve yabancı sermayenin yatırımlara yönlendirilmesi sağlanmalıdır.

Bu dönemde ekonomi politikalarının temel özelliği, piyasa işleyişine göre kendiliğinden oluşan fiyatların ekonomiye ilişkin kararların alınmasında önemli unsur olmasıdır. Bu politika gereği, fiyatlar arz ve talebe göre belirlenmektedir. Hükümetlerin temel görevi para sunumu, kamu harcamaları ve talebi arzdan çok olmamasını sağlayacak düzeyde tutulması olarak belirlenmiştir. Ayrıca hükümetlerin piyasaya yaptığı müdahaleler uygun görülmemekte ekonomi gelişiminin özel girişim ve fiyatlar doğrultusunda belirlenmesi uygun görülmektedir (Kepenek & Yentürk, 2010, s. 183). Bu bağlamda 1980 yılı devlete düzenleyici ve denetleyici bir rol verilerek, devletin etkinliği ve rolünde önemli değişimler yaşandığı bir sürecin başlangıcı niteliğindedir. Bu kararlar çerçevesinde ithal ikameci sanayileşme politikası terk edilerek, ihracata dönük sanayileşme politikası benimsenmiştir. İhracata dönük sanayileşme politikası, gelişebilecek ve rekabet edebilecek potansiyele sahip endüstri dallarının özendirilmesi ve desteklenmesini esas almaktadır. Bu modelde mal, faktör ve döviz piyasalarında hükümet müdahalelerinin kaldırılıp, serbest piyasa ekonomisi koşullarının oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca koruyuculuk yerine dış rekabeti temel aldığı için üretici davranışı ve üretimin yapısında önemli değişiklikler yapılmasını gerektirmektedir (Seyidoğlu, 2003, s. 595-596).

3.1.2. Banker Krizinin Mali Etkileri

Tablo 6. Temel Makro ekonomik Göstergeler (1980-1985)

<i>Yıllar</i>	<i>1980</i>	<i>1981</i>	<i>1982</i>	<i>1983</i>	<i>1984</i>
Enflasyon oranı	110,2	36,6	30,8	31,4	48,4
Reel faiz oranı	-77,2	-1,6	79,2	13,6	-3,4
Büyüme Oranı	-2,8	4,8	3,1	4,2	7,1
Cari Açık (Mil. \$)	-3408	-1936	-952	-1923	-1439
İç Borç Stoku (Bin	721	991	1341	3173	4634

Kaynak: Turan, Z. (2018). 1980 Sonrası Ülkemiz Ekonomisinde Yaşanan Krizlerin İktisadi Yapıya Etkisi. *Fiscaoeconomia*, 161.

Tablo 6’da da görüleceği üzere 24 Ocak Kararları sonrasında enflasyonda düşüş yaşandığı ve cari açığa ise iyileşme yaşandığı görülmektedir. Büyüme oranında ise azda olsa bir artış meydana gelmiştir. 1980 den 1984 yılına kadar geçen sürede iç borç oranlarında artış, faiz oranlarında ise yükselme olduğu

görülmektedir. 24 Ocak Kararları incelendiğinde ekonomide tam bir iyileşme sağlanamamış kısmı bir ilerleme yaşanmıştır (Turan, 2018, s. 162).

24 Ocak 1980 Kararlarını incelediğimizde alınan kararlarının bir kısmının kısa vadeli çözümler getireceği ön görülmüştür. Bunlara örnek olarak; yükselerek üç haneli rakamlara ulaşan enflasyonun düşürülmesi ve dış açığın kapatılmaya çalışılmasını söyleyebiliriz. Uzun vadeli çözümler ise; ihracatın artırılması ile piyasa mekanizmasının güçlendirilmesi, ekonomide dengelerin sağlanması, yeni faiz politikası ile tasarruf artırılmasını sıralayabiliriz (Yavaş, 2007, s. 132).

1989 finansal serbestleşme sürecinde, Türkiye ile diğer ülkeler arasında yapısal uyum kapsamında para transferine serbesti getirilmiştir. Yine bu dönemde Türk vatandaşlarına bankalarda döviz açmalarına ayrıca döviz bulundurmalarına izin verilmiştir. Ayrıca devlet tahvili ve hisse senedi piyasalarının kurulması sağlanmıştır (Akdiş, 2004, s. 38-39).

Türkiye bankacılık sektörü 1993 yılından sonra iç borçlanma senetleriyle finansman imkânlarına yönelmiş, dış borçlanma olanağını yitirmiştir. Bu atılımla bankacılık sektörü reel sektöre kaynak sağlama görevini arka plana koymuş, spekülasyon şekillerine yönelmiştir (Topallı, 2006, s. 49-50).

Türkiye’de 1980 sonrası süreçte hızlı ve kontrolsüz şekilde artış gösteren finansal serbestleşme halinin önüne geçilmek istenmiş ve faizler Merkez Bankası tarafından belirlenmeye başlamıştır. Denetlemeler zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca krize sermaye piyasaları açısından bakıldığında, sermaye piyasası finansal aracılığından kaynaklanan risklerin takibinde yetersizlik olduğu, tasarruf birikimi ve yatırımcının korunmasına ilişkin önlemlerde gerekli özenin olmadığı tespit edilmiştir. Banker Krizi ile finansal serbestleşmenin düzenleme ve denetleme ile entegre bir şekilde ilerlemesi gerektiği sonucuna varılmıştır (Coşkun, 2012, s. 68).

3.2. 1990 KÖRFEZ KRİZİ

2 Ağustos 1990 tarihinde, Irak’ın Kuveyt’i işgali sonrası, petrol fiyatları yükselmiş ve Türkiye, Irak ve Kuveyt gibi dış pazar kaybı yaşamıştır. Gelişmiş ülkelerde yaşanan petrol şokunun neden olabileceği etkenlerin, Türkiye ekonomisine yansması Türkiye için kaçınılmaz hale gelmiştir ve sürece ilişkin

ekonomik yönden iyi teşhis konmasını zorunlu hale getirmiştir (Parasız, 1990, s. 317).

Savaş sonunda ekonomi ve altyapı yönünden büyük ölçüde tahribat yaşayan Irak ve işgal edilen Kuveyt'in yanan petrol kuyularının onarım süreci, finansmanı önem kazanmıştır. Stratejik konumu itibariyle Türkiye sürece dâhil olan ülkeler arasındadır. Savaşın direkt muhatapları yanı sıra sürece dolaylı olarak katıldığı öne sürülen ülkelerin mali katkıları neticesinde belirli bir maliyet yükünden söz edilebilmektedir. 1990 yılı başlarında düşüş gözlenen petrol fiyatları kriz sonrası artışa geçmiştir. Ayrıca Kuveyt'in yanan petrol kuyularının onarım finansmanı önem kazanmıştır. Stratejik önemi nedeniyle Türkiye ekonomisi yakından etkilenmiştir. O dönem ithalat artışı sonucu iç talebin karşılanması önemli gelişmelerdendir. Ancak diğer yandan kamu açıklarına yönelik önlem yetersizliği, kalıcı mali reformların gerçekleştirilememesi, bütçe açıklarının iç borçlanma ile kapatılması sonucu enflasyon oranındaki artıştan söz edilebilmektedir (Erdoğan, 2018, s. 38).

3.2.1. Körfez Krizinde Alınan Önlemler

Kriz sonrası, iç borçlanmada meydana gelen artış sonucu faiz artışı, vadelerde kısalma, para piyasasında faizler ve hazinenin borçlanma faizlerinde artışlar kaçınılmaz hale gelmiştir. Birleşmiş Milletlerin Irak'a müdahalesiyle Türkiye'de finansal kriz en üst noktaya ulaşmıştır. Askeri müdahale yanında likidite krizine de girilmiştir. Likidite krizi sonrası bankalardan gerek döviz gerekse Türk Lirası mevduatları çekilmeye başlanmış, haliyle halkın bu ani ve yoğun döviz talebini karşılayabilmek için TCMB ülkeye yüksek miktarda döviz getirmek durumunda kalmıştır. Bu durum krizi geçici olarak önlemiştir (Yıldırım O. , 2017, s. 54).

3.2.2. Körfez Krizinin Mali Etkiler

1990 döneminde Türkiye ekonomisinin sayısal verilerine baktığımızda ortalama olarak şu şekilde gerçekleşmiştir. Enflasyon oranı %60, büyüme hızı %13,5 ihracat miktarı 9.866 milyar dolar yapılan ithalat miktarı 15 milyar dolar tutarındadır. Ham petrol ithalatında ton fiyatı Ocak 1990'da 157.8 dolar iken,

Temmuz'a kadar 118 dolar düşmüş olmasına karşın Ağustos'ta 24.5 Dolar'a ulaşmıştır (Erdoğan, 2018, s. 35-36).

3.3. 1994 EKONOMİK KRİZİ

Türkiye ekonomisi için 1990-2000'li yılların en önemli detaylarından 5 Nisan 1994 finansal krizi; borç stoku artışı, yüksek hazine bonosu faizleri, yüksek fiyat endeksleri, işsizlik artışı ve üretimde düşüş ile kendini göstermeye başlamıştır. Aynı dönemde Türk Lirasının değer kaybı ile birlikte, ithalatta azalma ve cari dengede değişim gözlenmiştir (Özçuban, 2011, s. 53).

Dışa açık piyasa ekonomisinde, üç temel gösterge önemli olmakla birlikte bunlar; faiz, döviz kurları ve sermaye hareketleridir. 1994 krizinin temel sebeplerinden biri de spekülâtif sermaye hareketleridir. Dolar bazında sermaye çıkışları dış borç stoklarını artırmıştır (Mangır F. , 2006, s. 459-473). 1994 senesinde yüksek oranda kamu açıklarının yanında düşük faiz neticesinde devlet tahvillerine talep yetersiz seviyede kalmış ve piyasadaki dövize yönelmiştir. Bu durum, kurlara fazla baskı yapmış olup Merkez Bankası'nın döviz rezervleri azalmıştır. Hazine açıkları Merkez Bankası kaynaklarından karşılanmaya başlanmıştır. Haliyle kamuya kullanılan krediler artışa geçmiştir. Aynı zamanda bankalara karşı oluşan borçlanma, bankaların kaynak kullanımını sınırlandırmıştır. Mevcutta kur ve faiz hareketlerindeki istikrarsızlık ve döviz rezervlerindeki kayıplar Türkiye ekonomisini finansal krize sürüklemiştir (Yıldırım O. , 2017, s. 64).

Bahsedilen bu krize yönelik 5 Nisan 1994'te ekonomik istikrarı yeniden sağlamak ve bozulan dengeleri yeniden yapılandırmak amaçlı istikrar programı çerçevesinde çeşitli önlemler alınmıştır. Piyasaya yönelik yapılandırma çalışmaları olarak; kamu kesimi tarafından üretilen mallara şok zamlar yapılarak yine kamu kesiminde ücret ve maaşlar dondurulmuştur. Burada halkın satın alma gücü düşürülerek talep seviyesinin azalması hedeflenmiştir. Döviz piyasası ve TL devalüasyonu serbestleştirilerek rekabet şartlarına bırakılmıştır. Faiz artışına gidilip hazine bonoları satışa çıkarılarak piyasadaki fazla likiditenin önüne geçilmiş ve devletin acil ihtiyacı olan likidite temin edilmiştir. Merkez

Bankası'nın para politikası üzerinde etkinliği artırılmıştır. Mevduat karşılığı para bulundurma üzerine uygulamalar geliştirilmiştir. Ancak tüm bu uygulamalar neticesinde iç talepte düşüş yaşanmış, üretim gerileyerek işsizlik artmıştır (şahin, 2009, s. 36).

3.3.1. 1994 Ekonomik Krizinin Mali Etkileri

Türkiye'de 1990'lı yılların başında TL'nin tam konvertibilitesine geçilmiştir. Bu durum döviz rezervlerinin artmasına neden olmuştur. Bu süreçte döviz kuru kontrollü olarak dalgalanmaya bırakılmıştır. Merkez Bankası 1990 ve 1992 yılında iki parasal program ilan etmiştir. 1991 yılında Körfez Krizi yaşanması ve hükümet değişikliği sonucunda para ve maliye politikalarının netlik kazanamamasına neden olmuştur. Bunların yanı sıra bu dönemde alınan erken seçim kararı sebebiyle tarım destekleme fiyatları ve kamu kesimi ücretlerinin arttırılması sonucu oluşan borçlanma gereksinimleri Merkez Bankası üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuştur. 1992 programında TCMB bilanço büyüklüğü artış hızı için bant aralığı %37-%47, Merkez Bankası parası artış hızı için bant aralığı %40-%50, toplam i yükümlülükler artış hızı için bant aralığı %38-%48, net i varlıklar artış hızı için bant aralığı %27-%39 olarak belirlenmiştir (Parasız & Eroğlu, 2017, s. 287).

1993 yılında yaşanan talep artışı hem reel hem de finansal piyasalar üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu dönemde, hükümet, artan harcamalarını finanse etmek için i ve dış piyasalardan borçlanmaya ve TCMB avanslarını kullanmaya devam etmiştir. Enflasyon oranının yükselmesi ise tasarruf oranını dşrmştir. Para piyasasında oluşan baskılar sonucunda faiz oranlarının yükselmesi döviz-faiz arbitrajının artmasına bu da ülke ekonomisinin sıcak para girişinden dolayı olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu süreçte hükümet sıcak para girişini azaltmak ve döviz kurlarını yükseltmek amacıyla, faiz hadlerini düşürmeyi denemiştir. Hükümetin i borçlanma yerine TCMB'den kısa vadeli avans kullanması ekonomide likiditenin artması ve döviz kurlarının yükselmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca döviz kurlarının artmasına rağmen döviz talebinde düşüşler yaşanmaması ülke ekonomisi üzerinde olumsuz havanın oluşmasına zemin hazırlamıştır (şahin, 2009, s. 215). Hükümetin, 32. Sayılı Kararla sermaye

hareketlerini serbestleştirmesi ve yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla reel faizleri yüksek belirlemesi, bankaların aşırı şekilde değerli kur politikasından dolayı yabancı para işlemlerine daha fazla yönelmeye başlaması, açık pozisyon ve kur riskinin artmasıyla sonuçlanmıştır (Günel, 2001: 63).

Bunlara ilaveten 1993 yılında hükümetin döviz kuru ve faizlerin artmasını engellemek için hazine ihalelerini iptal etmesi uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'yi yatırım yapılabilir ülke durumundan spekülative ülke durumu derecesine düşürmesine neden olmuştur.

Bu dönemde, döviz kurunda aşırı dalgalanmalar oluşması birçok bankanın kambiyo zararlarının artmasına, bazı bankaların borcunu ödeyemez duruma gelerek kapanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde, bankalardan döviz türünden kredi alanların birçoğu borcunu ödeyememiştir. Bu gelişmeler ışığında 5 Nisan 1994 Kararları alınmıştır

3.3.2. 1994 Ekonomik Krizinde Alınan Önlemler

5 Nisan 1994 Kararlarını konjonktürel ve yapısal kararlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Konjonktürel kararların iç yapısına baktığımızda ücret ve fiyat politikaları, döviz kuru, kamu gelirleri, kamu giderleri ile ilgili düzenlemelere yönelik tedbirler yer alırken, yapısal kararlar kısmında özelleştirme ve kamu istihdamında yapılacak düzenlemeler yer almaktadır. Bu program yapısı itibariyle, harcamaları azaltıcı ve geliri artırıcı sıkı maliye politikası ve Merkez Bankası para ve kredileri genişlemelerinin kontrolü ve faiz yükselmelerine karşılık sıkı para politikasına dayanmasından dolayı ortodoks, ücret artışlarının bütçe ödenekleriyle sınırlı tutulması ve KİT ürünlerinin ücretlerinin arttırılarak 6 ay sabit tutulması itibariyle heteredoks yapıya sahiptir (Eroğlu, 2011: 90).

Bu kararlarda, piyasalarda istikrarı sağlamak, kamu gelir ve kamu harcamaları dengesini sağlamak, ödemeler bilançosu açıklarını kapatmak, ekonomide yapısal düzenlemeleri sağlamak için alınan tedbirleri dört gruba ayırmak mümkündür (Şahin, 2009, s. 223). Bu kararlara göre:

- TL'nin düşen değerinin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Kurun saptanması piyasa koşullarına bırakılarak yönetilen kur politikası terk edilmiştir.
- IMF ile yapılan Stand-By anlaşması gereğince, TCMB'nin net iç varlıklar ve rezervler gibi hedeflerine uyma zorunluluğu kabul edilmiştir.
- Hazinesin, Merkez Bankasından alabileceği cari yıl toplam bütçe ödeneklerinden alabileceği avans miktarı belirlenmiştir. %15 olan bu miktar, 1995 yılı için %12, 1996 yılı için %10, 1997 yılı için %6, 1998 yılı ve sonraki yıllar için %3 olarak belirlenmiştir (Parasız, 2012: 554).
- KİT ürünlerine maliyetlerini karşılayabilecek ölçüde zam yapılmıştır. Fiyat ayarlamaları bu kurumların yönetimlerine bırakılmıştır.
- Kamuya ait lojman ve dinlenme tesislerinin satılması kararlaştırılsa da kanun hükmünde kararname ile uygulamaya geçmemiştir.
- Devlet bütçesinde tasarruf uygulaması başlatılmıştır. Kamu kuruluşlarının güvenlik ve savunma harcamaları hariç cari harcamalarda %30 oranında kısıtlanmasına karar verilmiştir. Bu karar gereğince, kamu hizmeti yürütülmesi için gerekli mal ve hizmet alımı kısıtlanmıştır. Kadrolu personel alımı ve geçici işçi istihdamı durdurulmuştur (Şahin, 2009, s. 224).

1998 yılından itibaren hükümet IMF ile üç yıllık dönemi içeren bir istikrar paketi uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde hükümet, kamu kesiminin borçlanma gereğini azaltmak, faiz ve vade yapısının mali piyasalarda istikrarı bozmayacak şekilde belirlemek, toplam yatırımların kamu harcamaları içerisinde payını arttırmak ve -kamu harcamalarında tasarrufun esas alınmasını hedeflemiştir. Bu hedeflere ulaşmak içinde kamu çalışanlarının ücret ve maaşları ve tarımsal destekleme fiyatlarının enflasyon oranı ile uyumlu şekilde arttırılacağını ilan etmiştir. Bu kararlara ilaveten 1999 Aralık ayında IMF ile 17. Stand-By

anlaşması yürürlüğe konulmuştur (Eğeli & Özen, 2013, s. 180). Fakat bu dönemde bütçe açıklarının artan bir seyre sahip olması ve bu açıkların finansmanında borçlanma aracının tercih edilmesi bütçede faiz harcamaları oranlarını sürekli arttırmıştır.

Bu dönemde, özelleştirmede karşılaşılan sorunların ortadan kaldırılması ve programın hızlanabilmesi için mevzuat alanında yapılacak değişiklik çalışmaları 1992 senesinde başlamış ve 1994 yılında konu ile ilgili detaylı düzenlemeleri içeren kararnameler yürürlüğe konulmuştur. Yürürlüğe konulan ve hükümete özelleştirme uygulamaları konusunda yetki veren bu kararnameler, Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir. Fakat özelleştirme uygulamalarının bir yasa çerçevesinde yeniden düzenlenmesi konusundaki çalışmalar devam etmiş, 27.11.1994 tarihinde 4046 Sayılı Özelleştirme Yasası yayımlanarak yürürlüğe konulmuştur.

4046 Sayılı Özelleştirme Yasası,

- *Özelleştirme Fonu'nun ve Kamu Ortaklığı Fonu'nun kurulmasına ve bu fonların kaynakları ile kullanım alanlarının belirlenmesine,*
- *Özelleştirme uygulamalarına,*
- *Çalışanların yaptıkları tasarruflarının teşvik hesabında toplanması ve bu paraların nemalandırılmasına,*
- *Özelleştirilen kuruluşlarda hizmet akdine dayalı olarak çalışan personelin işsiz kaldığı zaman mali ve sosyal haklar sağlanmasına,*
- *Özelleştirilen kuruluşlarda çalışan kamu personelinin özlük ve sosyal haklarına, ilişkin hükümleri kapsamaktadır. Bu kanun da Anayasa Mahkemesince iptal edilen kararlardan dolayı oluşan hukuki boşluğun doldurulması ve uygulamalar sonucu karşılaşılan sorunları gidermek amacıyla zaman içerisinde düzenleme ve değişiklikler yapılmıştır.*

Bu dönemde uygulanan 1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 1996-2000 yıllarını kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planları da özelleştirme uygulamalarına önem vermiştir. 6. BYKP, özelleştirmeyi

devlet politikası olarak ele alan ilk plan özelliğine sahiptir. Bu planda temel amaç, özelleştirme ile iktisadi etkinliği sağlamak ve yabancı yatırımları arttırmak, sermaye piyasasının arz yönünden gelişmesini ve mülkiyetin geniş bir tabana yayılmasını sağlamak olarak belirlenmiştir (Türk, 2014: 53). Ayrıca planda özelleştirme uygulamalarının amacına ek olarak, GSMH'nin %7 olarak büyümesi hedeflenmekte ve kamu harcamalarının milli gelire oranının düşürülmesi ve bunlara ek olarak kamu gelirlerinin arttırılarak bütçe açıklarının kapatılması öngörülmektedir.

3.4. KASIM 2000 VE ŞUBAT 2001 EKONOMİK KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ MALİ ETKİLERİ

Kasım 2000 krizinin ön gelişmeleri olarak sabit kur uygulamaları sonucu cari işlemler açığının artışı ve yabancı yatırımcıların ani döviz talebinden doğan piyasa dengesizliği sonucu yükselen döviz talebiyle birlikte çekilen paranın faiz oranlarını artırması gösterilebilmektedir (Mangır, 2006: 470). Aynı zamanda finansal piyasalarda baskı ve gerginlik ile oluşan faizde ve dolar rezervlerinde volatilité hali mevcuttur. Merkez Bankası, döviz hedef alan spekülâtif saldırıları; yüksek faiz, döviz kayıpları ve yedi buçuk milyarlık IMF kredisi ile geri çevirmiştir. TCMB'nin yüksek maliyetli ve kısa vadeli bu savunması, oluşabilecek benzer bir saldırı karşısında savunma gücünü büyük ölçüde azaltmıştır (Uyur, 2001, s. 79).

Küreselleşme sürecinde, spekülâtif hareketleri daha da hızlandıran sabit kur hareketleri neticesinde, cari işlemler açığında artış olmuştur. Bekleyen yabancı yatırımcıların ani döviz talebi sonrası oluşan piyasa dengesizliği ile birlikte yükselen döviz talebi sonucunda piyasadan para çekilmesi durumu faiz oranlarında da artış meydana getirmiştir. Tüm bu gelişmeler kriz döneminin oluşumunu pekiştirmiştir (Mangır, 2006, s. 470).

Yüksek faiz artışı süregelirken, kriz döneminde, mevduat sahibi kişiler, alacaklarını nakde çevirmek istemektedir. Haliyle böyle bir durumda bankalar, nakit sıkıntısına düşmeme amaçlı faiz oranlarını yükseltmektedir. Faiz oranlarının yükselmesi, değişken faiz oranı ile borçlanmış borçlu şirketlerin kredi

maliyetlerini artırmakta, likidite sıkıntısına yol açarak faaliyetlere son verilmesine sebep olabilmektedir. Likit fon bulunduran şirketler ise böyle bir durumda repo işlemlerine yönelerek yüksek faizden fayda sağlama imkânı elde etmektedirler (Özkan, 2005, s. 169).

TC Merkez Bankasından 27-28 Kasım'da 3 milyar dolar çekildi. Piyasalarda devan eden TL sıkıntısı nedeniyle bankaların gecelik repo faizi %200'e kadar yükseltildi. Bankacılık sisteminin kötü işleyişi ve cılız yapısından kaynaklı kriz derinleşmeye başlaması ve Merkez Bankasının müdahalelerinin etkisiz kalması nedeniyle 1 Aralık günü tarihimizde ilk defa gecelik repo faizi %1700'e yükseldi. Bu durmadan kaynaklı olarak İMKB tam bir şok yaşadı. Bunun neticesinde endeks %26 oranında düşerek 7977'ye indi (Şahinöz, 2001, s. 186).

Kasım 2000 Krizi sonrası etkiler devam ederken, bu gelişmelere ek olarak dönemin siyasileri arasında tartışma yaşanmasının söz konusu olması spekülasyon saldırıları tetiklemiş ve yeni bir döviz krizini başlatmıştır (Mangır, 2006: 467). Dönemin başbakan ve cumhurbaşkanı arasındaki bir tartışma sonucu beliren 2001 yılındaki kriz, spekülasyon bir saldırının döviz kriziyle sonuçlanması şeklinde tanımlanabilir. Yüksek faiz artışı ve dolar rezervlerindeki düşüş, özellikle yerli bankaların saldırısı şeklinde yorumlanabilmektedir (Uyur, 2001, s. 56).

Tablo 7: Türkiye'de 2000 ile 2007 Dönemleri Arasında Gerçekleşen Bütçe Verileri

Yıllar	Bütçe Harcamalar	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açığı	Bütçe Harcamaları/GS MH	Bütçe Gelirleri/G SMH	Bütçe Açığı/G SMH	Faiz Dışı Denge	Faiz Dışı Denge/G SMH
2000	46.705.028	33.440.143	(-)13.264.885	36,86	26,39	10,47	(+)7.174.977	(+)5,7
2001	80.579.065	51.542.970	(-)29.036.095	45,14	28,88	16,26	(+)12.026.131	(+)6,4
2002	115.682.350	75.592.324	(-)40.090.026	42,06	27,48	14,58	(+)11.780.633	(+)6,3
2003	140.454.842	100.250.427	(-)40.204.415	39,38	28,11	11,27	(+)18.404.773	(+)5,2
2004	141.020.860	110.720.859	(-)30.300.001	32,88	28,37	7,07	(+)26.188.489	(+)6,10
2005	146.097.573	137.980.944	(-)8.116.629	30,03	30,03	1,66	(+)37.562.903	(+)7,70
2006	178.126.033	173.483.430	(-)4.642.603	30,93	30,13	0,80	(+)41.320.106	(+)7,20
2007	203.500.684	189.617.246	(-)13.883.438	31,45	29,31	2,14	(+)34.000.269	(+)5,30

Kaynak : Yılmaz, B. (2015). Borç Çıkmazı - Osmanlı'dan Günümüze (1854 - 2013). İstanbul: Der Kitapevi.

Tablo 7'de görüldüğü üzere, kriz sonucunda bütçe açığının GSMH'ye oranı %16,26'ya bütçe açığı ise %45,14'e yükselmiştir. Yine borçlanma

maliyetleri artmıştır. Bütçe harcamaları artmasına rağmen bütçe gelirleri GSMH'nin %9,4'ü kadar artabilmiştir.

Kriz sonrası Türkiye, IMF ile ortak bir ekonomi programı ile dönemi atlarmaya yönelik önlemler almıştır. Bankacılık kesimine odaklanan program; yeniden yapılandırma, büyümeyi destekleme, kamu açıkları ve enflasyonu düşürmeye odaklı olmuştur. Döneme ilişkin verilerde; 2008 yılına gelene kadar alınan önlemlerin sonuç verdiği gözlenmiştir. Büyüme oranı artmış, döviz kuru düşüşe geçmiş ve TL değer kazanmaya başlamış, enflasyon ve bütçe açığındaki gerilemeyle birlikte kamu kesimine ait borç yükü azalmıştır. Düşen bütçe açığına karşılık cari açıda yükselme görülmüştür (Eğilmez, 2008, s. 38).

2001 Şubatında yaşanan bu ekonomik krizin, hem kamu sektörünü hem de mali sektör üzerinde etki yaratan bunun neticesinde reel sektör üzerinde de büyük sıkıntılar doğuran bir takım olumsuz etkileri olmuştur. Yaşanan krizin etkilerinin giderilmesi ve ekonomide istikrarın tekrar sağlanmasına yönelik 2001 Mayıs ayında “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” uygulanmaya başlanmıştır. İlgili programın içeriği; dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadele, bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı ilişkiler kurulması amacıyla bankacılık sektörünün kamu ve TMSF bünyesindeki bankalar başta olacak şekilde yeniden yapılandırılması, kamu finansman dengesinin güçlendirilmesi, enflasyon hedefleri ile uyumlu gelir politikası sürdürülmesi ve etkin, esnek ve şeffaf yasal altyapının oluşturulması şeklinde ifade edilebilmektedir (Erdönmez P. , 2003, s. 54)

Güneydoğu Asya ülkelerinin paralarını dolara karşı değerinin %25-30 dolayında düşürülmesiyle başlayan Güneydoğu Asya Krizi ve beraberinde Rusya Krizinin ortaya çıkması dünya ülkelerinin ekonomilerini ve Türkiye ekonomisini olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinden büyük oranda sermaye çıkışları olmuştur. Ayrıca bu dönemde cari işlemler açığının önemli oranda artması ve enflasyon oranlarının yükselmesi gibi makroekonomik göstergelerde oluşan olumsuz seyir sonucunda, IMF ile görüşmeleri başlanan stand-by anlaşması imzalanmış ve 2000-2002 yıllarını kapsayan program kabul edilmiştir.

Bu program gereğince, kamu gelirlerini arttırmak ve kamu giderlerini azaltmak için sıkı maliye politikası, para arzını kıstak amacıyla sıkı para politikası uygulamıştır. Program, döviz kurunu nominal çıpasına dayanan mücadele programı izlerken, ücret artışlarını beklenen enflasyona bağlama, kira artışlarına da sınır getirmesi özelliğiyle yarı heterodoks bir yapıya sahiptir (Eğilmez & Kumcu, 2005, s. 279). Bu programda, GSYİH büyümesi %5, TEFE enflasyonu %20, TÜFE enflasyonu %25, cari işlemler açığı 4 milyar dolar olarak hedeflenmiş ve bu hedeflerin tutturulması istenmiştir. Fakat bu program 2000 yılının Kasım ayında kriz yaşanmasıyla tamamlanamamıştır (Parasız & Eroğlu, 2017, s. 3016-3017).

2000 yılı Kasım ayında yaşanan likidite krizinde;

- Ziraat Bankası ve Halk Bankalarının görev zararlarının 1999 yılında 19 milyar dolar, 2000 yılında 21 milyar dolar olması,
- Kamunun borç stoku GSYİH'ya oranının %40'lardan %60'lara kadar çıkması
- Kamu bankalarının görev zararlarının GSYİH'ya oranının %8,2'den %14'e yükselmesi,
- Bankaların açık pozisyonlarının 18 milyar dolara ulaşması,
- Niyet mektuplarında taahhüt edilen özelleştirmelerinin yapılamaması nedeniyle Dünya Bankasına 780 milyon dolarlık kredinin ödenememesi,
- 1999 yılında yaşanan depremlerin Hükümete 12-15 milyar \$ ek yük getirmesi
- 2000 yılında Türk Lirasının %20 civarında değer kazanması, petrol fiyatlarının artması ve Euro'nun değer kaybetmesinden dolayı ödemeler bilançosunda yaşanan olumsuz gelişmeler,
- Ocak-Ağustos ayları boyunca faiz oranlarında meydana gelen hızlı düşüş bu krizin oluşmasına ve derinleşmesine zemin hazırlamıştır.

2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat ayında yaşanan krizlerin olumsuz etkilerinden kurtulmak amacıyla Türkiye’de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı isimli IMF tarafından desteklenen yeni bir ekonomik program uygulamaya konulmuştur. Bu programdan da hedeflenen sonuçlara ulaşılamamıştır. Bu nedenle Türkiye, Uluslararası Para Fonuna 18 Ocak 2002 tarihinde orta vadeli bir ekonomik program uygulamak için bir niyet mektubu sunmuştur. IMF, İcra Direktörleri 4 Şubat 2002 tarihinde bu mektubu onaylayarak, Türkiye’de 3 yıllık dönem için stand-by düzenlemesi yürürlüğe girmiştir (TOBB, 2004: 6).

Bu istikrar programı, üç yıllık süre zarfında enflasyon oranını %12’ye daha sonrasında tek haneli rakamlara düşürmeyi hedeflemektedir. Bu program gereğince, TÜFE enflasyon oranı %35’e düşürülmesi istenmektedir. Bunun içinde, parasal tabanın ara hedef olarak kullanılmasına devam edilerek ve 2002 yılında ise parasal tabanın nominal GDP artışı %40 oranında arttırılması hedeflenmiştir. Ayrıca 2002 yılının ortasına kadar enflasyon hedeflemesinin ön koşulları sağlandığı takdirde enflasyon hedeflemesine geçilmesi öngörülmüştür. Yani enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçmeden önce Merkez Bankaları öngörülen enflasyonun değerlerini dikkate alınarak kısa vadeli faiz oranlarını değiştirebilme yetkisine sahip olmuştur. Diğer bir değişle, bu süreçte örtük enflasyon hedeflemesi uygulanmıştır (Pınar, 2007, s. 344). Ayrıca bu dönemde, serbest döviz kuru uygulaması rejimine devam edilmiştir. Merkez Bankası döviz kurlarını etkileyen müdahalelerde bulunmamakta sadece döviz kurunda yaşanan aşırı dalgalanmalara müdahale etmektedir.

Bu dönemde önemli gelişmelere ilaveten 2006 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunla devlet bütçesinin hazırlanması, bütçenin uygulanması ve uygulanan bütçenin denetlenmesi konusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda genel ve katma bütçe ayırımına son verilerek, genel bütçe, özel bütçe, düzenleyici ve denetleyici kurum bütçesi, sosyal güvenlik kurumu bütçesi ve mahalli idare bütçesi olarak ayırım yapılmıştır. Aslında buradan anlaşılan Türkiye Büyük Millet Meclisinde kanundan önce genel ve katma bütçe adı altında iki bütçe görüşmesi yapılırken, bu kanunda sonra Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu isminde tek bütçe görüşmesinin yapılabileceğidir.

Merkez Bankası, 2006 yılında enflasyon hedeflemesi rejimine geçmiştir. Enflasyon hedeflemesi, tahmin edilen enflasyon oranının hedeflenen enflasyon oranından daha yüksek çıkması durumunda, kısa dönem için reel faizlerin yükseltilmesini ifade etmektedir. Bu açıdan Merkez Bankası enflasyon ve büyüme arasında öncelik belirleyerek, para politikasını belirlemektedir. Bu uygulamada hedeflenen enflasyon hükümetle beraber belirlenmekte para politikası uygulamaları ise Merkez Bankasının inisiyatifinde bulunmaktadır. IMF şartlılığı nedeniyle, hedeften 1 puan sapma olduğu takdirde IMF ile yeniden görüşme yapılması ve oluşan sapmanın nedenlerinin kamuoyuna raporla açıklanması gerekmektedir. Hedeflerde 2 puan sapma olursa yeni önlemler alınarak bu önlemlerin hem kamuoyuna hem de IMF'ye açıklanması gerekmektedir (TÜSİAD, 2005: 71).

2007 yılının Ağustos ayında ABD'de başlayan ve beraberinde 2008 yılının Eylül ayında Lehman Brothers yatırım bankasının iflası ile küresel boyut kazanan bir kriz yaşanmıştır. Bu kriz sonucunda varlık fiyatları büyük oranda yükselmiş, faiz oranları düşmeye başlamıştır (Reinhart ve Rogoff, 2009: 2). Yaşanan bu küresel kriz, tüm gelişmiş ülke ekonomileri üzerinde kamu borçlarının yükselmesine neden olmuştur. Ayrıca yaşanan bu krizin etkisiyle, AB ülkelerinde Maastricht Kriterlerine uyulamamıştır.

Türkiye'de küresel krizin olumsuz etkilerini gidermek için alınan bu önlemler makroekonomik göstergeler üzerinde olumlu etkiler yaratarak, 2010 yılından itibaren ekonominin toparlanma sürecine girmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca bu dönemde 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013), 10. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018) hazırlanmıştır. 8. BYKP'da enflasyonun tek haneli rakamlara indirilmesi, GSYİH büyüme oranının %6,5 olarak belirlenmesi ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması, sektörlerin geliştirilmesi önem arz etmiştir. Ayrıca bu planda maliye politikası bakımından kamu açıklarını azaltmak, mali disiplini sağlamak, kaynakları önceliklere göre dağıtmak gibi amaçların yanı sıra vergi ile gerekli birtakım amaçlar yer almaktadır. Fakat Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizi oluşması bu amaçlara ulaşmayı engellemiştir. 9. BYKP, ekonomik büyüme ve sosyal kalkınmanın istikrarlı bir yapıda sürdürülmesi çerçevesinde, rekabet gücünün

arttırılması, istihdamın arttırılması, beşerî sermaye ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi, bölgesel gelişmelerin sağlanması, kamu hizmetlerinde kalitenin ve etkinliğin arttırılması önceliklerinde hazırlanmıştır. Fakat 2007’de küresel bir krizin oluşması ve Türkiye’yi olumsuz şekilde etkilemesi bu planın amaçlarına ulaşmasını ciddi oranda etkileyen faktörler arasında bulunmaktadır. (Zübeyir, 2005, s. 5-6).

3.5. 2008 KÜRESEL KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ MALİ ETKİLERİ

Petrol Krizi sonrasında pek çok ülkede deregülasyon uygulamalarına gidilmiş, serbestleştirme politikaları uygulanmıştır. 2008 yılında Türkiye’yi etkileyen krizin de dış kaynaklı olduğu, ABD’de yaşanan olumsuz gelişmelerin döneme yansıdığı söylenmektedir. Düşük faiz oranı ile ev almak isteyen düşük gelirli kişilere yönelik mortgage kredileri, yükselen faiz oranları ile sekteye uğramıştır. Devamında ise sadece mortgage sistemi ile sınırlı kalmayıp tüm sisteme ve sonrasında dünyaya yayılmıştır (Kesebir, 2018, s. 536).

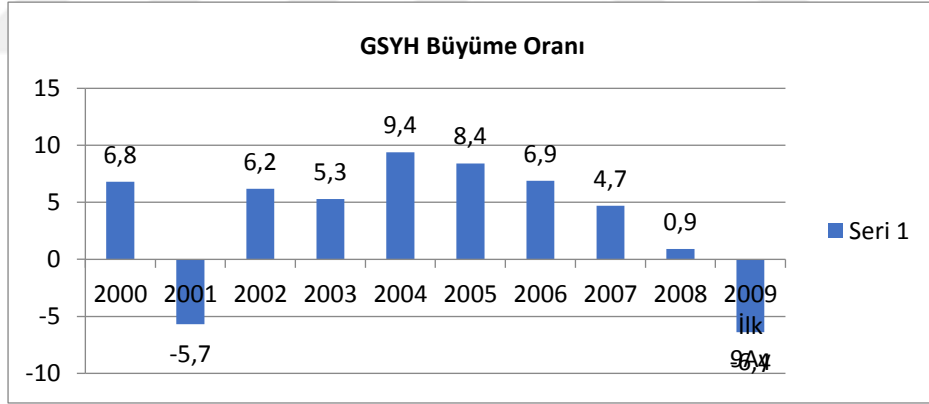
Krizin nedenlerinden bir diğeri, finans piyasalarında denetimsizlik neticesinde oluşumundan söz ettiren ve yatırımcılara ait anapara ve faiz ödemelerini yeni yatırımcılara ait mevduat üzerinden gerçekleştirmek şeklinde faaliyet gösteren Ponzi Finansmanıdır. Bahsedilen sistemin ödemeleri, nakit akışlarını aşması halinde çökmesi kaçınılmazdır. Yine kağıt üzerinde herhangi bir yazılı değer taşımayan tezgah üstü türevler, kredi veren bankalar tarafından kullanıma uygun olmaması nedeniyle güvensiz ortam oluşumuna sebebiyet vermiştir. Üzerinde yazılı değer taşımayan ve yazılı değer ile tahvile dönüştürülen varlıklar, kredi vermede yetersiz kalmıştır. Bu durum kredi kısılması veya çöküşüne neden olmuştur (Ay & Uçar, 2015, s. 28).

Kriz reel sektör çerçevesinde incelenecek olursa, GSYİH düşüş hızının arttığı görülmektedir. Tarım ve özellikle imalat olmak üzere sanayi sektöründe de aynı şekilde büyüme hızında düşüş gözlenmiştir. İç ve dış talep yetersizliği neticesinde kapasite kullanım oranında yaşanan düşüş, üretimin azalması ve üretim faktörlerinin atıl kalması durumu açısından oldukça önemlidir. Yeni

kurulan şirket sayılarında ve ticaret unvanlı işletme sayılarında azalma söz konusudur. Reel işletme güven endeksi incelendiğinde; sipariş düşüşü, stok miktarı, üretim hacmi ve toplam istihdam azalma göstermiştir. Kriz nedeniyle reel sektör yöneticilerinin içinde bulundukları endişe, yatırım oranlarının düşmesiyle sonuçlanmıştır (Yıldırım, 2010: 54).

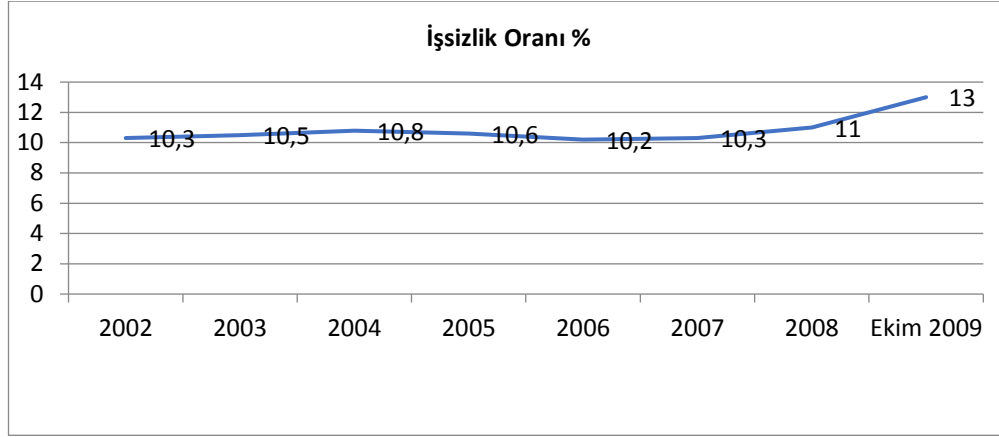
Dünyayı etkisi altına alan küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri, 2008 yılının sonlarında kendisini göstermiş olup 2009 yılı imalat sanayisinde gerçekleşen kapasite kullanım oranına bakıldığında 1991 yılından bu güne en düşük seviyede seyretmiştir. Küresel bazda ekonomik faaliyetin durgunlaşması, ihracat pazarları üzerinde de olumsuz etkileri olmuştur. İhracat, hem fiyat olarak bir yavaşlama eğilimine girmiş hem de miktar bazında bir düşüş eğilimi göstermiştir. Tüketim eğilimindeki bozulma zamanla durmuş olsa da yurt içi talebin oldukça zayıf olduğu söylenebilmektedir (Dağılgan, 2011, s. 68).

Şekil 5. Türkiye’de GSYH Büyüme Oranları (%)

Kaynak: Engin, C., & Göllüce, E. (2009). 2008 Küresel Finansal Krizi ve Türkiye. Kahramanmaraş Üniversitesi Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 35.

Şekil 6 incelendiğinde Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın 2009 yılının ilk 9 ayında bir önceki yıla göre azaldığı, 2009 yılında eksi değerlere düştüğü görülmektedir.

Şekil 6. Türkiye’de İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: Engin, C., & Göllüce, E. (2009). 2008 Küresel Finansal Krizi ve Türkiye. Kahramanmaraş Üniversitesi Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 36.

Şekil 6 incelendiğinde; Krizin en çok etkilediği gösterge işsizlik olmuştur. Bu dönemde üretimin düşmesinden kaynaklı olarak işsizlik oranının 2008 yılının başından başlayarak sürekli arttığı görülmektedir. 2009 yılının son çeyreğinin başında işsizlik oranının %13'lere kadar çıktığı görülmektedir.

3.6. 2018 DÖVİZ BORÇ KRİZİ

Kur krizine baktığımda bu krizin iki ana temel üzerine kurgulandığı görülmektedir. Nominal döviz kurlarındaki kayıpların belirlenen bir eşik değeri aşması ve nominal döviz kuru, reel döviz kuru, enflasyon, faiz ve rezervler gibi değişkenler neticesinde meydana gelen Kur Piyasa Baskı Endeksi'nin geçmiş trendinin büyük oranda aşılması olarak literatürde yerini almıştır (Yokuş & Ay, 2020, s. 230).

Burada bahsedilecek döviz kuru rejimlerinin tanımlanması gerekirse; esnek döviz kurunun tam tersi olarak sabit döviz kuru arz ve talep şartları dikkate alınmaksızın hükümetçe belirlenmekte, ara döviz kuru ise para politikasının kısmen uygulandığı ulusal para birimi çeşitli şekillerde yabancı para birimine bağlanmış olmaktadır (Polat, 2015, s. 54). Sabit döviz kuru rejimi, genellikle 1994'ten bu yana ekonomik kriz nedenleri arasında sayılmaktadır (Fischer, 2001, s. 3-24) .

Kur rejimlerinin ekonomiye etkisi incelenirken Türkiye ekonomisi ile devam edilecek olunursa, 2008 yılında yaşanan küresel çaplı ekonomik krizin

etkilerinin yavaş yavaş yok edilmeye çalışıldığı, 2010 yılında Avrupa’da borç krizi yaşanmaya başlaması üzerine, ihracat yollarının değiştirilme çabasına girildiği gözlenmektedir. Dünya ülkelerinde ekonomilerin dışa bağıllığını azaltma amaçlı yerli üretim ve sanayiye yönelik destek ile ticari koruma politikaları artış göstermiştir. Bahsedilen politikalar ile gümrük duvarları varlığından söz edilmiş ve ticaret savaşlarına zemin hazırlanmıştır. Sermaye fonları bu zeminde, yoğun vergi bulunan ülkelere veya kripto birimlerine yönelmiştir. Haliyle, sermaye sıkıntısı yaşayan ülkelerde döviz ihtiyacı artırmış ve finansal kırılganlıkların meydana çıktığı Avrupa’da 2018 yılına kadar borç krizi sürecini başlatmıştır (Canbaz, 2019, s. 277).

Sonuç olarak; döviz ve borç krizi uzun süredir var olan ya da uzun süredir var olup fark edilmemiş veya uluslararası yatırımcılar tarafından dikkate alınmamış siyasi, kurumsal ve yapısal problemlere neden olabilir. Herhangi bir güneş lekesi teorisi (ekonomi haricinde yaşanan gelişmelerin, ekonomik aktiviteleri etkilemesi durumu) spekülörleri yeni bilgiler toplamaya yöneltebilir. Borç devrini reddederler, sermayelerini geri çekerler, yüksek faiz oranlarını talep ederler. Bu şekilde borçluların mali sorunlarını şiddetlendirme amacıyla para üzerinde spekülatif hareketlere yönelmektedirler (Dreher, Herz, & Karb, 2006, s. 320).

3.7. 2020 COVID-19 PANDEMİSİ VE TÜRKİYE

Sosyoekonomik yaşam dahil olmak üzere hemen her alanda olumsuz etkilerine rastlanılan koronavirüs salgını, özellikle ülkelerin hazırlıksız yakalanmasından kaynaklı olarak ekonomi, sağlık ve sosyal yaşamda da şok etkisi yaratmıştır. Bu bağlamda dünyada hâkim olan doğayı dışlayan bakış açısı, çevresel sorunlara karşı yaklaşımlar, bölgesel çıkarlara yönelik ekonomik ve politik birlikler gibi makro parametrelerin gözden geçirilmesi gerekmektedir (Alpago & Alpago, 2020, s. 138).

Salgın döneminde, Büyük Buhran sonrası ilk kez hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde durgunluk söz konusu olmuştur. Gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin tüm dünyayı etkisi altına alan krizin; gelişmiş ülkelere olan ekonomik etkisi sağlık yatırımları dolayısıyla gelişmekte olan ülkelere kıyasla

daha kısa süreli olacaktır. Yine gelişmiş ülkelerde; ekonomik kilitlenmeyi aşmak amacıyla destek paketleri sunulmakta, birtakım politikalar ile işsizlik, yoksulluk ve resesyon ile mücadele edilmeye çalışılmaktadır. Ancak burada küresel iş birliği büyük önem taşımakta, uluslararası kuruluşlar ve hükümetler, salgın gibi küresel etkileşimin olduğu şoklara karşı savunmasız kesimi de korumaya yönelik risk paylaşımında ve sosyal yardımda bulunmalıdır (Bingöl, Türk, & Ak, 2020, s. 189-200).

Pandemi etkisiyle başta sağlık olmak üzere ekonomik, kültürel ve politik gibi birçok alanda olumsuz yönde etkilenen ülkeler, pandeminin etkisini azaltabilmek için çeşitli alanlarda önlemler alarak politikalar geliştirmişlerdir. Bu süreçte en önemli alanlardan biri de ülkelere döviz giriş çıkışı sağlayan medikal turizmdir. Hükümetlerin tedbir amaçlı uyguladığı ülkelere giriş çıkış yasakları, salgın bölgelerinde uygulanan karantinalar, iptal edilen spor etkinlikleri, sanat etkinlikleri ve seyahat kısıtlamaları gibi turizm üzerinde doğrudan etkili olmuş ve bunun neticesinde sağlık turizmi de yara almıştır. Turist sağlık hizmetlerinden faydalanamamıştır (Çınar & Özkaya, 2020, s. 47). Salgının tüm dünyaya yayılması neticesinde seyahat kısıtlamaları getirilmiş ve turizm gelirlerde daralma yaşanmıştır. Bu durum turizm kaynaklı sağlık harcamaları, konaklama harcamaları, uluslararası ulaştırma harcamalarına da yansımıştır (Soylu, 2020, s. 179).

Bu salgın neticesinde, destek paketleri ve alınan bir takım önlemler iktisadi faaliyetlerin yavaşlamasına tam olarak engel olamamakla birlikte diğer yandan devletin gelir kayıplarını engelleyememiştir. Mali ve iktisadi gücün öneminin belirginleştiği dönem, her şeyin piyasalara bırakıldığı bir ekonomik yapının krizlerle mücadelede yetersiz kaldığını devletin çok daha fazla müdahaleci rol oynaması gerektiğini ve piyasalara hâkimiyetini artırması yönünde gerekli çalışmayı yapmasının zorunluluğunu ifade etmektedir (Buhur, 2020, s. 1895).

TÜİK'e göre; belirli bir zaman diliminde çalışmayan kişilerin iş aramak için son 1 ay içerisinde iş bulma kanallarının en azından birini denemiş ve 2 hafta

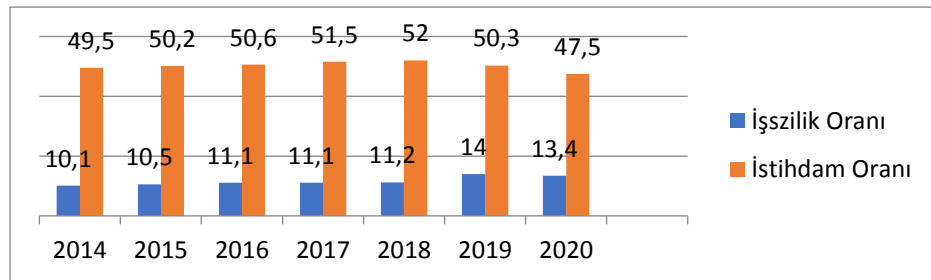
içerisinde işe başlaması mümkün bulunan kurumsal olmayan çalışma dönemindeki herkes işsiz nüfus grubundadır (TÜİK, 2019).

Türkiye’de 2014-2019 yılları arasında işsizlik rakamları göz önüne alındığında 2020 senesi baz alınmazsa yukarıya doğru bir yükselişten bahsedilebilir. 2020 senesi istihdam rakamları göz önüne alındığında ise, 2019 senesine kıyasla işsiz olan kişilerin oranı biraz düşerken istihdam oranında da biraz düşme görülmektedir. 2020 senesi için işsiz kişilerin sayısındaki bu düşüşün iktidarın Covid-19 ile mücadele kapsamında almış olduğu istihdam yöntemleri ile alakalı olduğu düşünülebilir. Fakat TÜİK’in işsizlik oranlarına dair hesaplama yönteminde, işsiz kavramına uymayan kişilerin hesaplanmamasının da sonucu değiştirebileceği göz önüne alınmalıdır.

Türkiye’de Covid-19 olayına dair Sağlık Bakanlığı’nca 11 Mart 2020 tarihli yapılan ilk açıklama (Sağlık Bakanlığı, 2020: 47) sonrasında uygulanan kısmi kapanmalar istihdama ilişkin yeni düzenlemeler getirmiştir. Şekil 7’de görüldüğü gibi Türkiye’de Covid-19’un 1. yılının istihdama tesiri ile alakalı, 2020 senesi için işsizlik rakamlarında görünen tablonun, iktidarın yürürlüğe koyduğu işten çıkarma yasağının sonucundan çıkmış olabileceği düşünülebilir. Tabloda Türkiye’de işsizliğin özellikle 2019 senesinde aniden hızlı bir biçimde yukarı doğru tırmandığı görülmektedir. Bu vaziyet pandemi tesirinin dışında Türkiye’de daha önceden de olan kronik ve yapısal işsizlik sorunlarını göstermektedir.

Türkiye’de Covid-19’a karşı ilk ciddi adım 17 Nisan 2020 tarih itibariyle iş yeri sahiplerine 3 ay boyunca çalışanları işten çıkarma yasağının yürürlüğe girmesidir.

Şekil 7. Türkiye’de İstihdam Göstergeleri

Kaynak: Yazar tarafından TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Şekil 7’de görüldüğü üzere pandemi etkisi ile 2014 yılında %10,1 olan işsizlik oranı 2019 yılına kadar sürekli artmış, 2020 yılında ise 13,4 seviyesine gerilemiştir. İstihdam oranı ise bu süreç içerisinde dalgalanmalar yaşamış ve 2020 yılında 47,5 seviyelerinde seyretmiştir.

3.8. TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZLERDE EKONOMİK İSTİKRARI SAĞLAMAK İÇİN YÜRÜTÜLEN KAMU POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Tablo 8. Türkiye'de Ekonomik Krizlerde Ekonomik İstikrarı Sağlamak İçin Yürütülen Kamu Politikalarının Karşılaştırılması

1980-1990 Dönemi	1994 Krizi	2001 Krizi	Covid-19 Pandemisi
<i>Türkiye’de 1980 öncesinde meydana gelen ve hükümet üzerinde olumsuz gelişmelere neden olan olaylar neticesinde 24 Ocak 1980 kararları alınmış ve hayata geçirilmiştir.</i>	<i>1994 krizine karşı 5 Nisan 1994 kararları alınmış ve yeni kamu politikaları oluşturulmuştur</i>	<i>Bu dönemde kamu gelirlerini arttırmak ve kamu giderlerini azaltmak için sıkı kamu politikası, para arzını kısmak amacıyla sıkı para politikası uygulamıştır.</i>	<i>17 Nisan 2020’den geçerli olmak üzere işverenlere 3 ay süreli işten çıkarma yasağı getirilmiştir. Sonraki aylarda da bu süre uzatılarak pandemiden kaynaklı işten çıkarma yasağı devam ettirilmiştir</i>
<i>24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlarla kısa vadede ödemeler dengesini iyileştirmek amaçlanmıştır</i>	<i>Döviz kuru, ücret ve fiyat politikaları, kamu gelir ve giderlerinin düzenlemesiyle ilgili tedbirler alınmıştır</i>	<i>Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı isimli IMF tarafından desteklenen yeni bir ekonomik program uygulamaya konulmuştur</i>	<i>SSK primlerinin 6 ay sonraya ertelenmiştir</i>
<i>Dönemde uygulamaya sokulan kamu politikalarının temel özelliği, piyasa işleyişine göre kendiliğinden oluşan fiyatların ekonomiye ilişkin kararların alınmasında önemli unsur olmasıdır</i>	<i>TL’nin düşen değerinin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Kurun saptanması piyasa koşullarına bırakılarak yönetilen kur politikasından vazgeçilmiştir</i>	<i>Uluslararası Para Fonuna 18 Ocak 2002 tarihinde orta vadeli bir ekonomik program uygulamak için bir niyet mektubu sunmuştur. IMF, İcra Direktörleri 4 Şubat 2002 tarihinde bu mektubu onaylayarak, Türkiye’de 3 yıllık dönem için stand-by düzenlemesi yürürlüğe girmiştir</i>	<i>Konaklama vergisinin Kasım 2020’ye ertelenmiştir</i>

	<i>IMF ile anlaşmaya varılan stand-by sözleşmesi gereğince, TCMB'nin hedeflediği iç varlıklar ve rezervlere olduğu net iç varlıklar ve mevcut rezervler uyma zorunluluğu kabul edilmiştir</i>	<i>2006 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile devlet gelirlerinin, giderlerinin denetlenmesi, bütçesinin hazırlanması ve denetim mekanizmalarını da içeren bu kanun önemli değişiklikler getirmiştir</i>	<i>Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere sağlanan kredi garanti fonu miktarı 25 milyardan 50 milyara çıkarılmıştır</i>
--	---	---	---

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 8 incelendiğinde; Türkiye’de 1980 öncesi dönemde yaşanan olumsuz gelişmeler çerçevesinde 24 Ocak 1980 kararları alınmış ve hayata geçirilmiştir. 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlarla kısa vadede ödemeler dengesini iyileştirmek amaçlanmıştır. Bu dönemde uygulamaya sokulan kamu politikalarının temel özelliği, piyasa işleyişine göre kendiliğinden oluşan fiyatların ekonomiye ilişkin kararların alınmasında önemli unsur olmasıdır.

1994 krizine karşı 5 Nisan 1994 kararları alınmış ve yeni kamu politikaları oluşturulmuştur. Döviz kuru, ücret ve fiyat politikaları, kamu gelir giderlerinin düzenlemesiyle ilgili tedbirler alınmıştır. TL’nin düşen değerinin yeniden değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Kurun saptanması piyasa koşullarına bırakılarak yönetilen kur politikasından vazgeçilmiştir. Bu dönemde IMF ile yapılan stand-by anlaşması gereğince, TCMB’nin net iç varlıklar ve rezervler gibi hedeflerine uyma zorunluluğu kabul edilmiştir.

2001 krizi, bu dönemde kamu gelirlerini arttırmak ve kamu giderlerini azaltmak için sıkı kamu politikası, para arzını kısmak amacıyla sıkı para politikası uygulamıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı isimli IMF tarafından desteklenen yeni bir ekonomik program uygulamaya konulmuştur. Uluslararası Para Fonuna 18 Ocak 2002 tarihinde orta vadeli bir ekonomik program uygulamak için bir niyet mektubu sunmuştur. IMF, İcra Direktörleri 4 Şubat 2002 tarihinde bu mektubu onaylayarak, Türkiye’de 3 yıllık dönem için stand-by düzenlemesi yürürlüğe girmiştir. 2006 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunla devlet bütçesinin hazırlanması, hazırlanan bütçenin uygulanması ve uygulanan bütçenin denetlenmesi konusunda önemli yenilikler getirilmiştir.

17 Nisan 2020'den geçerli olmak üzere işverenlere 3 ay süreli işten çıkarma yasağı getirilmiştir. Sonraki aylarda da bu süre uzatılarak pandemiden kaynaklı işten çıkarma yasağı devam ettirilmiştir. Konaklama vergisinin Kasım 2020' ye ertelenmiştir. Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere sağlanan kredi garanti fonu miktarı 25 milyardan 50 milyara çıkarılmıştır.

SONUÇ

Krizler incelendiğinde ekonomi üzerinde oluşturduğu olumsuz etki nedeniyle ülkelerin siyasi ve sosyal yapısı başta olmak üzere diğer tüm alanları da etkisi altına alabilmektedir. Bu çalışmada Dünyada meydana gelen ekonomik krizler ve etkileri ile Türkiye’de yaşanan krizler incelenerek etkileri ortaya konulmuştur.

Krizlerin çıkmasındaki iç ana etkenlere bakıldığında ülkelerin yönetim yapısı, liyakatli kişilerin ekonomi yönetiminde olmaması, siyasi yapıda oluşan anlaşmazlıklar, aşırı borçlanma vb. etkenlerin neden olduğu görülürken, dış etmen olaraktan savaş, büyük salgın, alınan dış borçların ödenememesi vb. etkenler sayıla bilinmektedir. Kriz ortaya çıkar çıkmaz gerekli önlemler alınmalıdır. İlk aşamada yapılacak adımlar krizin atlatılmasında en önemli aşamadır. Bu devrede krizin teşhis edilmesi, alınacak önlemlerin belirtilmesi, çözüm odaklı tedbirlerin alınması önemlidir.

1970’li yıllar itibariyle yaşanan petrol krizleri sonrası döviz sıkıntısı yaşayan Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olarak kabul edilen 1980’li yıllar, dünya ekonomisindeki değişikliklere paralel olarak iktisadi politikalarda yeniliklerin görüldüğü bir dönemin başlangıcıdır. 2000 li yıllardan sonra ise ön sabit kur uygulamaları sonucu cari işlemler açığının artışı ve yabancı yatırımcıların ani döviz talebinden kaynaklı piyasa dengesizliği sonucu oluşan döviz talebiyle birlikte çekilen paranın faiz oranlarını artırması gösterilebilmektedir (Mangır, 2006: 55). Aynı zamanda finansal piyasalarda baskı ve gerginlik ile oluşan faizde ve dolar rezervlerinde volatilité hali mevcuttur. Merkez Bankası, döviz hedef alan spekülatif saldırıları; yüksek faiz, döviz kayıpları ve yedi buçuk milyarlık IMF kredisi ile geri çevirmiştir. TCMB’nin yüksek maliyetli ve kısa vadeli bu savunması, oluşabilecek benzer bir saldırı karşısında savunma gücünü büyük ölçüde azaltmıştır.

1990-2000 dönemi Türkiye ekonomisi için hem ekonomi hem de siyasi istikrarsızlıkların olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde MB’nin ana politikası likiditenin denetlenmesi ve likidite dengesinin sağlanması üzerinde bir politika

uygulanmaya çalışılmıştır. Buna istinaden 1994 yılında hükümet tarafında 5 Nisan kararları uygulanmaya koyularak mevcut krizin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar uygulamaya koyulan kararlar ekonomik sorunları çözmeye yönelik olsa da 1995 yılına gelindiğinde alınan kararların makroekonomik sorunları çözmede yeterli olmadığı görülmektedir. 24 Aralık 1995 yılında yapılan gelen seçim sonuçları neticesinde Refah Partisinin oyların yüzde 21,4'nü alması siyasi bir kriz doğurmuş ve bunun oluşan siyasi kriz, ülkedeki ekonomik krizlere yenilerini eklemiştir. Yine bu dönemde sağlam zemin üzerinde kurulmayan vergi reformları, yoğun kayıt dışı ekonomik faaliyetler, kamu gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. 1994 krizinden birkaç yıl sonra 1997 yılında Asya Krizi ve 1998 yılında meydana gelen Rusya Krizi nedeniyle Türkiye ekonomisi çöküş yaşamış ve dış yatırımcının kaçtığı bir ülke haline gelmiştir. Bunun neticesinde ülkeye sıcak para girişi kesilmiş ve dış yatırımcı ülkeyi terk etmiştir.

2000 Kasım ayına gelindiğinde meydana gelen krizi önlemek için birçok önemli vergi politikası uygulanmıştır. Bu politikaların hedeflenen amaçlara uygun sonuçlar çıkarmasının ardından Türkiye'de yaşanan krizlerde farklı bir vergi politikası uygulanmıştır. Türkiye tarihinde büyük krizlerden biri olan 2001 krizi bankalar üzerinde derin bir kriz yaratarak 19 tane bankanın kapanmasına neden olmuştur. Bankacılık sisteminin güçsüz oluşu, bankacılık sisteminin iyi denetlenmemesi ve suiistimaller nedeniyle bankacılık krizi meydana gelmiştir.

2001 yılında yaşanan krizde enflasyonist baskıyı da azaltmak adına daraltıcı vergi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Dolaylı ve dolaysız olmak üzere birçok ek vergi konulmuştur. Bunun neticesinde üretimde görülen azalma veya yavaşlamanın ardından istihdamda azalama gerçekleşmiştir. Ayrıca ücret, tüketim ve yatırımlarda da azalmalar görülmektedir. Yaşanan krizle birlikte iç talepte daralma gözlemlenirken dolar kurunun Türk Lirası karşısında önemli ölçüde değer kazanması ihracatı cazip hale getirmiştir. Ayrıca yılında dalgalı kur rejimine geçilmesiyle birlikte ihracatta önemli artışlar gerçekleşmiştir. Kriz nedeniyle ekonominin küçülmesinden dolayı ithalat oranlarında düşüşler yaşanmıştır. İhracatta görülen artış ve ithalat azalmadan dolayı dış açık büyük ölçüde azalmıştır. 2001 krizinin şoku atlatıldıktan sonra krizin oluşmasındaki etkenler tespit edilmiş, Yeni Güçlü Ekonomiye Geçiş programı ile

ekonomide hangi adımların atılması gerektiğine kara verilmiştir. Bankacılık sisteminin uluslararası standartlara göre denetlenmesi, mali desteklerin sağlanması, şeffaf bir bankacılık sistemi kurularak sistemin daha güvenilir bir yapıya kavuşması sağlanmıştır Her ne kadar etkili bir program yapılmışsa da krizin bıraktığı etiklere bakıldığında geç kalınan bir program olduğu görülmektedir.

2001 Krizinin sonuçlarına bakıldığında 84 milyar \$ borç, 2 milyona yakın işsiz ve %70'leri bulan enflasyon oranı ile neticelenmiştir. Tüm bu olumsuz veriler daha temkinli bir sistemin alt yapısına zemin hazırlamıştır.

2002 yılında yapılan genel seçimlerde çoğunluğu sağlayan Adalet ve Kalkınma Partisi IMF'nin belirlemiş olduğu özelleştirme programı çerçevesinde hareket etmiş ve 2005 yılına kadar özelleştirme politikaları uygulanmıştır. Bu çerçevede kamuya yeni bir gelir kaynağı elde edilmiştir. Uygulanan bu politikalarla 2007 yılına gelindiğinde sağlam bir bankacılık sistemi kurulmuş, borçlanma ihtiyacı azaltılmış ve bankacılık fonları piyasaya kaydırılması sağlanmıştır. Sağlanan bu ekonomik politikalar neticesinde dış yönlü para akımlarının ülkeye girişinin artmasını sağlamıştır. 2007 yılına kadar süre gelen bu iyimser hava mortgage kriz ile birlikte Türkiye ekonomisi göstergelerin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Her ne kadar uygulanan reformlar neticesinde ekonomi büyüme hızını diğer ülkeler kadar etkilememiş olsa da Mortgage krizi para akışının yavaşlamasına neden olmuş, kriz sürecine giren ülkeler krizden çıkmak için bir yandan genişletici ekonomi politikaları izlemişler diğer taraftan da parasal akımlar hızlandırılmaya çalışmışlardır. Bu dönemde Türkiye'nin ekonomi verilerine baktığımızda ekonominin bir önceki yıla göre düşüş gösterdiği (- %0,8), Enflasyonda artış olduğu (2007 yılında %8,3 iken,2008 yılında %10 olmuştur) görülmektedir.

2008 yılında meydana gelen ABD'de Mortgage (İpotek) krizinde ise, Türkiye'de genişletici bir politika uygulanmış, dönemin en önemli problemlerinden olan ekonomik durgunluk giderilmeye çalışılmıştır. Fakat kriz döneminde vergi yüküne baktığımızda 2008 yılındaki ufak bir azalmanın haricinde sürekli olarak artış devam etmiştir. Yapılan birçok indirimle rağmen

Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi yükü artış göstermiştir. Bu dönemde işsizlik oranında artış yaşanmış, büyüme oranları düşmüş, TL’de değer kaybı yaşanmış ve dış borç stoku artmıştır. Bankacılık sisteminin güçlü olması bu krizin yıkıcı etkilerinin önüne geçilmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizde de vergiler önemli bir politika aracı olarak kullanılmıştır.

2018 -2021 yılları arasında Türkiye ekonomisine bakıldığında olumlu gelişmelerin yaşanmadığı görülmektedir. Nitekim bu dönem TL ‘de değer kaybı yaşandığı, enflasyonun arttığı, cari açıkların arttığı bir dönem olmuştur. Bu veriler neticesinde ekonomide daralma yaşanmış ve neticede Merkez Bankasının rezervlerinin azalmasına neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde bu denemde yükselen döviz kurları ile faiz oranları neticesinde ülkenin mali riski artmıştır. Yine bu dönemde artan dış borçlanma ve inşaat sektörünün baş gösterdiği büyüme sektörü döviz sisteminde bazı sorunların çıkmasına neden olmuştur.

2020 yılında Çin de başlayıp tüm dünyaya yayılan Covid-19 Salgını, Türkiye’nin mali yapısının güçsüz olduğu, büyüme yapısının yavaşladığı ve işsizlik oranlarının arttığı ve özel kesim dış borçlarının arttığı bir dönemde yakalamıştır. Ekonominin bu denli zayıf olması dolayısıyla ülkenin dış şoklar karşısında zayıf kalmasına neden olmuştur. Hükümetin hazırlıksız olduğu bir dönemde tüm dünyayı etkisi altına alan bu salgın, hükümeti yeni bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Hem süre gelen sorunlar neticesinde oluşan kırılgan bir ekonomi yapı hem de salgının getirdiği yeni sorunlar hükümeti zor durumda bırakmıştır.

Covid’le mücadele kapsamında MB yeni yöntemlere başvurmak durumunda kalmıştır. Bu kapsamda para politikası araçlarına başvurarak kredi genişleme politikasını uygulamıştır. Ancak uygulanan bu yöntem kredi miktarlarının artmasına ve faizlerin yükselmesine neden olmuştur. Yine bu dönemde yüksek seyreden enflasyon oranları, işsizliğin artması, sokağa çıkış yasakları ve üretimin durması gibi etkenler hükümetin için yeni sorunlar meydana getirmiştir.

Hükümet bu sorunlarla mücadele kapsamında 23 Mart ve 20 Nisan 2020 tarihlerinde Covid-19 ile mücadele kapsamında iki mali paket sunmuştur. Salgınla

Mücadele kapsamında sunulan 100 milyar TL'nin 75 milyar TL maliye politikalarına, kalan 25 milyar TL ise kredi Garanti Fonuna ayrılmıştır.

Salgın neticesinde Türkiye Ekonomisi daralmış, MB bir taraftan faiz onaranlarını düşürürken bir taraftan da yükselen dövizle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Hükümetin buradaki amacı TL'nin değer kaybetmesinin önüne geçmek ve uygulanan para politikası ile faiz oranlarının aşağı çekilerek kredi imkânlarının genişletilmesinin sağlamak olmuştur. Bu adımla büyüme sağlanmış ve ithalat yükselmiştir. Buna rağmen paranın dışarıya gitmesi engellenememiştir. Covid – 19 salgının Türkiye'yi olumsuz etkileyen diğer bir alan ise turizm olmuştur. Ülkelerarası kısıtlamalar, turizm işletmelerinin bu süreçte kapatılması vb. etkenler nedeniyle turizm durma noktasına gelmiştir. Durum böyle olunca da turizmden elde edilen gelirler azalmıştır. Bunun etkisiyle işsizlik artmış ve büyüme olumsuz etkilenmiştir.

Salgının uzun sürmesi neticesinde hükümet yeni adımlar atma durumunda kalmıştır. Dövizde yeni bir kriz yaşanmaması için 2020 yılında döviz politikasında değişikliğe girmiş ve Türk Lirasının değerini korumak için Faiz oranlarını artırmıştır. Her ne kadar yapılan faiz indirimi Türk Lirası üzerinde olumlu bir etki yaratmışsa da bu adım piyasalarda maliyetler ile ilgili yeni sorunların çıkmasına neden olmuştur. Burum böyle olunca da hükümet 2021 yılında yeniden faiz politikasını değiştirerek, faiz indirme politikasına geri dönmüştür.

Bu çalışmada; özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin krizler karşısında atacak adımların önemi vurgulanarak krizlerin önüne geçilmesi, etkilerinin azaltılması açısından; krizlerle mücadelede ülke rezervlerinin yeterli olması, ihracat ağırlıklı politikalar geliştirmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Ülkelerin, krizlerin etkilerini en aza indirmek için sermaye yoğun ürünlerin üretimine yönelmesi, ihracata dayalı ekonomi politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun başarılması için de ekonomi politikalar ile gerekli adımlar atılarak özel sektörün de önü açılmalı ve dış yatırımlar ülkeye çekilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akdiş, M. (2004). “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yol Açtığı Finansal Krizler ve Bu Krizleri Önlemede Kullanılabilecek Araçlar :Tobin Vergisi. *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 6(12), 36-48.
- Akdoğan, S. K. (2012). Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 19(2), 189-207.
- Aktar, S., & Yüksel, S. (2015). 1998 Yılında Rusya'da Yaşanan Bankacılık Krizi ve Öncü Göstergeleri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 37(2), 332.
- Alpago, H., & Alpago, D. (2020). Koronavirüs Salgınının Sosyoekonomik Sonuçları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 99-144.
- Apak, S. (2009). 1929 ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya ve Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 41(1), 6-16.
- Armaoğlu, F. (1988). *20.Yüzyıl Siyasal Tarihi (1914-1980)*. Ankara: İş Bankası.
- Armaoğlu, F. (1989). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. İstanbul : İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Arslan, İ., & Bayar, İ. (2020). Covid-19 Salgını ,Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(COVID 19 Özel Sayı), 87-104.
- Aslan, M. (2020). *Dünya Ekonomik Krizleri ve 1998-2019 Arası Türkiye’de Bankacılık Sektöründeki Karlılık Oranlarına Etkisi*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi.
- Ay, H., & Uçar, Ö. (2015). Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 11-32.
- Balı, S., & Büyükşalvar, A. (2011). *1630' dan 2010'a Finansal Krizler Tarihi* . İstanbul : Çatı Yayınları.
- Bastı, E. (2004). *Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi: Krizin Finansal Sektörünün Verimliliğine ve Etkinliğine Etkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berberoğlu, B. (2009). Ekonomik krizin Türkiye Sanayi Sektörü Üzerindeki Net Kriz Etkisinin Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 31-52.

- Bingöl, B., Türk, A., & Ak, R. (2020). Covid-19 Bağlamında Tarihteki Büyük Salgınlar ve Ekonomik Sonuçları. *Turkish Studies*, 189-200.
- Buhur, S. (2020). Koronavirüs Sürecinde Devletin Mali ve İktisadi Rolünün Değerlendirilmesi. *Mali Hukuk Dergisi*, 16(187), 1895-1924.
- Buluş, A., & Kabaklarlı, E. (2010). 1929 Ekonomi Buhraı İle Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 1-22.
- Canbaz, M. (2019). Türkiye'de Ekonomik Kriz ve Bütçe Politikaları: Mali Sürdürülebilirlik Açısından Karşılaştırmalı Bir Analiz (1980-2018). *Ekonomi, İşletme ve Siyasi Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 251-284.
- Cecchetti, S. G. (1997). Büyük Buhranı Anlamak: Mevcut Politikaya Yönelik Dersler. *Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu*, 4(18), 63.
- Cillov, H. (1962). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okulu.
- Correa, R., & Sabriza, H. (2014). Sovereign Debt Crises. *International Finance Discussion Papers*, 1-36.
- Coşkun, Y. (2012). Repo ve Ters Repo Düzenlemeleri: Banker Krizi'nin Ortaya Çıkışı ve Finansal Konularla İlgili Politika Önerileri. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 59-90.
- Çınar, F., & Özkaya, B. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemisinin Medikal Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 35(50), 35-50.
- Dağı, İ. (2002). *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Dağılgan, G. (2011). *Finansal Krizler ve Finansal Krizleri Belirleyen Faktörler : Türkiye Örneği*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Dağılgan, G. (2011). *Finansal Krizler Ve Finansal Krizleri Belirleyen Faktörler:*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Demeçleri, A. S. (1961). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Demirtaş, H. (2000, Ocak 25). *dergpark*. 11 25, 2020 tarihinde <https://dergpark.org.tr/tr/download/article-file/108526> adresinden alındı
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1999, Mart 20). <https://sbb.gov.tr/>. Aralık 20, 2023 tarihinde https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/1999_Y%C4%B1l%C4%B1_Program%C4%B1.pdf adresinden alındı

- Dreher, A., Herz, B., & Karb, V. (2006). Is There a Casual Link Between Currency and Debt Crises? *International Journal of Finance and Economics*, 305-325.
- Eğeli, H., & Özen, A. (2013). *Teoride ve Uygulamada Bütçe Politikası*. Ankara: Altın Nokta Yayınevi.
- Eğilmez, M. (2008). *2008 Kavşağında Türkiye*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Eğilmez, M. (2008). *Küresel Finansal Krizi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Eğilmez, M. (2011). *Küresel Finans Krizi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Eğilmez, M. (2013). *Küresel Finans Krizi*. İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Eğilmez, M., & Kumcu, e. (2005). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: OM Yayınevi.
- Erdoğan, S. (2018). Körfez Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1989-1991). *Dicle Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 8(15), 35-36.
- Erdoğan, S. (2018). Körfez Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1989-1991). *Dicle Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 8(15), 33-47.
- Erdönmez, P. (2003). Türkiye' de 2001 Yılındaki Mali Kriz Sonrasında Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılandırma. *Bankacılar Dergisi*, 38-55.
- Erdönmez, P. (2003). Türkiye'de 2001 Yılındaki Mali Kriz Sonrasında Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılandırma. *Bankacılık Dergisi*, 47(1), 38-55.
- Eren, A., & Saraçoğlu, M. (2017). Kapitalizmin Tarihinde Finansal Krizler : Tarih Tekerrür Mİ Ediyor ? *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 89-90.
- Ergil, D. (1981). *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Erpöglü, Ö., & Albeni, M. (2002). *Küreselleşme Ekonomik Krizler ve Türkiye*. Isparta: Bilim Kitap Yayınları.
- Ezer, F. (2005). *1929 dünya ekonomik buhranı ve türkiye'ye etkileri üzerine bir değerlendirme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Fischer, S. (2001). Exchange rate regimes: Is The Bipolar View Correct? *Journal of Economic Perspectives*, 15(2), 3-24.
- Fisher, I. (1933). The Debt Deflation Theory Of Great Depressions. *Econometrica*, 337-357.

- Frankel, R., & Rapett, M. (2009). A Developing Country View of the Current Global Crisis: What should not be Forgotten and What should be Done. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), 33.
- Göçer, İ. (2013). Küresel Ekonomik Krizin Etkileri: Panel Veri Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 167.
- Hazlitt, H. (1978). *The Inflation Crisis, and How to Resolve It?* Newyork: Arlington Publishers.
- Hepaktan, C., & Çınar, S. (2011). Mali krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 15.
- Işık, N., & Duman, E. (2012). 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi Üzerinde Etkileri . *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 76.
- Işık, N., & Duman, E. (2012). 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Kriz'inin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 76.
- Kamel, A. (1974). Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri. *Dış Politika-Foreign Policy*, 5-20.
- Kaygusuz, M. (2014). *Geçmişten Günümüze Finansal Krizler (1619-2014)*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2010). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kesebir, M. (2018). 2008 Küresel Finansal Kriz ve Bu Krizin Türkiye'deki Ekonomik Göstergelere Etkisi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 531-538.
- Kibritçiöğlu, A. (2002). Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001. *Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 53.
- Kindleberger, C. (2008). *Cennet, Panik ve Çöküş Mali Krizler Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .
- Krugman, P. (2010). *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü ve Küresel Kriz* . (Ç. Domaninç, Çev.) İstanbul: Literatür Yayınları.
- Mangır, F. (2006). Finansal Deregülasyon (1989 - 2001) Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri : Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 459-473.

- Mangır, F. (2006). Finansal Deregülasyon (1989 - 2001) Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri : Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(16), 459-473.
- Morgil, O. (2008). Küresel Kriz ve Türk Ekonomisine Etkileri. *TİSK İşveren Dergisi*, 1(1).
- Narjoko, D., & Hill, H. (2007). Winners and losers during a deep economic crisis: Firm level evidence from Indonesian manufacturing. *Asian Economic Journal*, 2(4), 356.
- Oktar, S., & Yüksel, S. (2015). 1998 Yılında Rusya'da Yaşanan Bankacılık Krizi ve Öncü Göstergeleri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 332.
- Oruç, B. (2002). *Finansal Sistemlerin Ekonomik Kalkınma ve Krizler Üzerindeki Etkileri: Türk Sermaye Piyasaları*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Piyasa Gözetim ve Denetleme Dairesi.
- Öçal, F. (2011). Küresel Ekonomik Krizin Reel Sektöre Etkileri Çerçevesinde Türkiye'nin Dış Ticaret Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 2013.
- Öçal, F. (2011). Küresel Ekonomik Krizin Reel Sektöre Etkileri Çerçevesinde Türkiye'nin Dış Ticaret Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 204-225.
- Özatay, F. (2009). *Finansal Krizler ve Türkiye*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özcan, E. (1981). *Ekonomik Bunalmalar*. Ankara: Haziran Yayınevi.
- Özçuban, A. (2011). *Türkiye' de Finansal Krizler ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması : 1994 ve 2001 Krizlerinin Karşılaştırılması*. Konya: Konya Üniversitesi.
- Özdemir, L. (2013). 2008 Küresel Ekonomik Krizin İşletmeler Üzerindeki Etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(2), 249-265.
- Özkan, A. (2005). Ekonomik Kriz ve Muhasebe Uygulamalarına Bazı Yansımalar. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 165-180.
- Öztürk, S. (2010). Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 116.
- Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). Petrol Krizinin Ekonmiye Etkileri ve Stağflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.

- Parasız, İ. (1990). Körfez Krizinin Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Tekstil ve Makine Dergisi*, 4(24), 317-329.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Kütahya: Ezgi Kitapevi.
- Parasız, İ. (2003). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Parasız, İ., & Eroğlu, İ. (2017). *Tarihsel Süreçte Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayın.
- Pınar, A. (2007). *Kamu Maliyesi ve Maliye Politikası*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Pira, A., & Sohodol, Ç. (2015). *Kriz Yönetimi Halkla İlişkiler ASÇısından Bir Değerlendirme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polat, F. (2015). *Döviz Kurları, Ülke Ekonomisi İçin ve Kur Savaşları*. Çorum: Çorum Üniversitesi.
- Roiser, B. (1991). *İktisadi Kriz Kuramları (N. Yentürk Çev.)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Romer, C. (2003, 10 5). www.berkeley.edu.tr. Kasım 20, 2023 tarihinde https://eml.berkeley.edu/~cromer/Great_depression adresinden alındı
- Roubini, N., & Mihm, S. (2010). *Crisis Economics: A Crash in the Future of Finance*. Newyork: The Penguin Press.
- Sarıtaş, S. (2011). *Kriz Teorileri Doğrultusunda 2008 Krizinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Sırım, V. (2018). Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Ekonomik İlişkilerinde 1973 petrol Krizinin Yeri. *Sosyal Bilimler Çalışma Dergisi*, 12(1), 4.
- Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye Ekonomisinde Covid-19'un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 169-185.
- Şahin, H. (2009). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Hiperlink Yayınları.
- Şahinöz, A. (2001). *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Şen, H., & Aktan, C. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenleri ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2(42), 83.

- Şen, S., Tabar, Ç., & Tokatlıoğlu, M. (2018). *Küresel Krizde Devlet Müdahalesi ve Maliye Politikası*. İstanbul: İş ve Hayat.
- Tağraf, H., & Arslan, N. (2003). Kriz Oluşum Süreci ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 149-160.
- Teach, E. (2007, Mart 5). [www.cfo.com](https://www.cfo.com/strategy/2007/05/the-bright-side-of-bubbles). Aralık 10, 2023 tarihinde <https://www.cfo.com/strategy/2007/05/the-bright-side-of-bubbles> adresinden alındı
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (1983). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: Bilge Kültür Sanat.
- Topallı, N. (2006). *Finansal Krizler ve IMF'nin Kriz Politikalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Turan, Z. (2018). 1980 Sonrası Ülkemiz Ekonomisinde Yaşanan Krizlerin İktisadi Yapıya Etkisi. *Fiscaoeconomia*, 2(2), 161.
- Turgan, E. (2013). 2008 Krizinin Avrupa Birliği Ülkelerine Etkisi ve Krizleri Önlemeye Yönelik Geliştirilen Mekanizmalar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(13), 220-230.
- Turgut, A. (2007). Türleri, Nedenleri ve Göstergeleri ile Finansal Krizler. *TÜHİŞ İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(4-5), 36.
- TÜİK. (2019, Ocak 20). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?> Aralık 10, 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr: ttps://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p> adresinden alındı
- Uçkaç, A. (2017, Ocak 1). Kapitalizmin Üçüncü Krizi Karşısında Türkiye Ekonomisi . *Çalışma ve Toplum*, s. 648-649.
- Uludağ, İ. (1998, Nisan 20). 1990 Sonrası 2.Krizi Yaşayan Rusya - 1. 1990 Sonrası 2.Krizi Yaşayan Rusya - 1, 4. Bursa: İ.T.O. Gazetesi.
- Ural, M. (2003). Finansal Krizler ve Türkiye. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 11-28.
- Uyur, E. (2001). *Krizden Krize Türkiye : 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri*. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Yaman, A. E. (1998). *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919 -1922*. Ankara: Betik Yayınları.
- Yaprak, Ş. (2009). Ekonomik Krizlerin İstihdama Yansıması. *Ekonomi Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-54.

Yavaş, H. (2007). *1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Finansal Krizler, Finansal Kriz Modelleri ve Çözüm Önerileri*. Kayseri: Kadir Has Üniversitesi.

Yıldırım, O. (2017). *Türk Bankacılık Sistemi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, S. (2010). 2008 Yılı Küresel Ekonomik Krizin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010(1), 47-55.

Yılmaz, B. (2015). *Borç Çıkmazı - Osmanlı'dan Günümüze (1854 -2013)*. İstanbul: Der Kitapevi.

Yokuş, T., & Ay, A. (2020). Kur Krizleri Tanımı ve Türkiye 2006-2018 Dönemi Kur krizleri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, 18(1), 230-316.

Zübeyir, T. (2005). Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 - Şubat 2001 Krizleri. *TÜHİS*, 5-6.